

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної

Кафедра, музикознавства, інструментальної підготовки та

хореографії

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Розвиток творчих здібностей школярів на уроках музичного
мистецтва**

Студентка 2 курсу групи 2ММЗ
Галузі знань 02 Культура і мистецтво
спеціальності 025 Музичне мистецтво
Дідусенко Анастасії Сергіївни
Науковий керівник:
д.п.н., професор, Брилін Б. А.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ	
1.1. Психолого-педагогічна сутність поняття «творчі здібності».....	8
1.2. Психофізіологічні особливості розвитку творчих здібностей у школярі вікових груп.....	16
1.3. Творча активність, як складова творчих здібностей.....	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	
2.1. Методичні основи розвитку творчих здібностей у підлітків на уроках музичного мистецтва.....	29
2.2. Музична імпровізація, як спосіб розвитку творчих здібностей на уроках музичного мистецтва	38
2.3. Використання на уроках музичного мистецтва.....	47
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Початок третього тисячоліття знаменувався швидким технологічним прогресом, рядом важливих соціальних та економічних змін, здійсненням реформ, які орієнтовані на національні та загальнолюдські цінності, початком відродження культури та духовності України. Перераховані явища сучасності створюють соціальне замовлення на творчу особистість, яка активно бере участь у соціокультурних перетвореннях, на формування людини та громадянина, націленого на вдосконалення суспільства та здатного нестандартно мислити. Творчість дістала визнання значущості своєї ролі в суспільній діяльності людини, а проблема розвитку її творчого потенціалу стала однією з актуальних педагогічних проблем.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритетні напрямки розвитку освіти. XXI століття висуває до освіти важливу вимогу – піднесення авторитету особистості. Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта (Україна XXI століття)», Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті та пріоритетними положеннями Болонської декларації визначаються головна мета та завдання сучасної української системи освіти. У зазначених документах, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти, підкреслюється, що «мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти», зазначається необхідність «формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості; створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді; етичне, естетичне виховання» [31, с. 5-10]. Рушійною силою та унікальною складовою творчого розвитку та самореалізації людини є творче мислення дитини, що характеризується високою новизною свого продукту для суб'єкта та своєрідними особливостями його одержання.

Таким чином одним із першочергових завдань навчання у школи є формування розумово розвиненої, творчої, самостійної, високодуховної людини, що здатна жити і працювати на користь нашої держави. При створенні належних умов для розвитку творчого потенціалу та вихованню таких рис характеру, які забезпечать їй досягнення життєвого успіху, дане завдання буде виконано ефективніше. Тому пріоритетним є пошук перспективних підходів до гуманізації освіти, нових методів стимулювання та розвитку пізнавальної та творчої активності особистості, питанням творчого розвитку дітей, зокрема засобами музичного мистецтва. Ці питання притаманні педагогічній науці з давніх-давен, бо виховання та навчання дитини є гуманним і гуманістичним. Ще давньогрецькі філософи намагались у своїх системах освіти застосовувати методи, які б розвивали творче мислення та здібності учнів.

В наукових працях вчених (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн) доводиться, що під час сприймання творів мистецтва відбувається активізація слухових, зорових та інших рецепторів сенсорної системи з подальшою зміною біологічних та фізіологічних ритмів організму. Вивченню проблем творчого розвитку школярів у мистецькій діяльності присвячені праці таких українських вчених як Н. Батюк, Л. Василевська, Л. Ващенко, Н. Гузій, І. Гадалова, Т. Завадська, В. Лихвар, Л. Масол, Н. Мозгальова, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, К. Стецюк, М. Татаренко, В. Томашевський, В. Фрицюк, Л. Хлебнікова, О. Щолокова та інші. Питання дитячої творчості в музичному навчанні та вихованні висвітлені в працях педагогів-музикантів, які розглядають творчість як розвиток музично-творчих навичок (Л. Баренбойм, Б. Брилін), метод загально-музичного виховання (Б. Асаф'єв, Н. Брюсова), метод творчих завдань у музичному навчанні дошкільників (Н. Ветлугіна), вивчають вплив творчості на музичний розвиток дітей (І Барановська, К. Головська, Т. Коваль, Н. Тодосієнко).

Серед предметів естетичного спрямування важливе місце посідає урок музичного мистецтва, адже саме він є основною формою організації музичного виховання у школі. Завдяки комплексному впливу засобів музики на дитячу свідомість стимулюється творча діяльність, відбувається формування емоційно-

мотиваційних та пізнавальних функцій, розвиток творчого мислення, когнітивних та мистецьких здібностей, а також виховання позитивних рис характеру (працьовитості, систематичності, наполегливості у досягненні мети, активності тощо).

В. Сухомлинський писав, що «пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати її й діставати насолоду від неї. Без музики важко переконати людину, яка вступає у світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури» [44, с.546].

Звертаючись до теми дитячої творчості необхідно зауважити, що творити для дитини є нормою розвитку, в процесі творення вона у вільній формі розкриває свою індивідуальність. Тому пережити і засвоїти досвід творення дитина має по можливості якомога раніше. Під час навчання у школі полем для творчої реалізації учнів є урок музичного мистецтва з його різноманітними формами діяльності школярів. Поштовхом до включення у творчий процес можуть виступати сама музика, життєвий досвід дитини, навколишнє оточення, вже здобутий музичний досвід. Також слід відзначити, що діти, як правило, не створюють щось принципово нове, але саме відкриття суб'єктивно нового, робота не за заданим зразком є показником творчих здібностей. Завдяки творчій діяльності підвищується емоційний тонус, закріплюється ряд позитивних вражень та вольових якостей, ефективніше засвоюється досвід результативної праці, а головне – виробляється почуття впевненості у собі, своїх можливостях та здібностях, проживається момент успіху. І, як відомо, музика є найбільш сприятливою для розвитку творчих здібностей школярів, тому що вона впливає на почуття та викликає емоції у дітей.

Швидкість та особливості творчого розвитку школярів залежать від багатьох факторів: виховання у сім'ї, психологічних і вікових особливостей дитини, від наповненості життєвого досвіду, умінні концентруватись на завданні, від характеру взаємин з учителем і однокласниками. Як доводять сучасні психологічні й фізіологічні дослідження, творчий розвиток важливий також для розумового розвитку школярів, адже пошук вираження естетичних переживань супроводжується напруженням інтелектуальних сил. Діти від природи активні,

допитливі та сповнені бажання навчатися. Тому, щоб кожна дитина могла розвинути свої творчі можливості, необхідне розумне керування процесом навчання з боку вчителя, потрібно на кожному уроці застосовувати різноманітні творчі завдання. Адже загально відомо, що під впливом мистецтва розвиваються уява, образність, фантазія, тощо.

Актуальність та пріоритетність проблеми розвитку творчих здібностей школярів зумовив вибір теми дослідження «Розвиток творчих здібностей учнів на уроках музичного мистецтва».

Об'єкт дослідження – педагогічний процес розвитку творчих здібностей школярів.

Предмет дослідження – методика розвитку творчих здібностей школярів на уроках музичного мистецтва.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику розвитку творчих здібностей школярів на уроках музичного мистецтва.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукові праці з досліджуваної проблеми й узагальнити теоретичні засади розвитку творчих здібностей школярів;
- уточнити ключові поняття дослідження;
- обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчих здібностей школярів;
- визначити критерії, показники та рівні розвитку творчих здібностей;
- розробити та експериментально перевірити методику розвитку творчих здібностей школярів на уроках музичного мистецтва.

Методи дослідження. Відповідно до визначених завдань в магістерській роботі було застосовано такі методи: теоретичні (аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної літератури з досліджуваної проблеми); узагальнення теоретичних та експериментальних даних, зіставлення, систематизація, класифікація, порівняння; емпіричні: аналіз документів, анкетування, тестування, педагогічне спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ювання, оцінювання.

Ефективність формування творчих навичок у школярів на уроках музичного мистецтва зростатиме за умови включення дітей у різноманітні види музично-творчої діяльності, основою якої є втілення набутого музично-естетичного досвіду у власній творчості. Це є *гіпотезою* дослідження.

Апробація дослідження. Опублікована в одноосібній публікації. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Музичне мистецтво і освіта: «Досвід та інноваційні шляхи розвитку» ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Структура та обсяг дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

1.1. Психолого-педагогічна сутність поняття «творчі здібності»

Уже близько п'яти століть специфічна людська здатність створювати з підручного матеріалу нові предмети, ідеї, ситуації привертає увагу багатьох вчених, вчителів, філософів, психологів тощо. Питання сутності творчих здібностей, форм їх прояву та способів розвитку були актуальними ще в епоху античності, залишаються вони актуальними також і сьогодні. Сучасність ставить перед людиною нові завдання, і щоб успішно їх вирішувати, займатись розвитком творчих здібностей потрібно з самого раннього віку.

В дитячій педагогіці питання розвитку творчих здібностей школярів є наріжним. Як відомо, творчість здатна перетворюючи впливати на дитину, стимулювати до свободи висловлення, до розвитку індивідуальності, до пошуку нових знань та вражень. У процесі творення дитина виявляє свою обдарованість, нахили до певного виду діяльності, самостійність, ініціативність. Успіх, що отримує учень-початківець по досягненню певних результатів, закріплює в його пам'яті позитивний досвід діяльності та впевненість у своїх силах.

Саме тому початковим етапом даної роботи є вивчення та аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми, а також уточнення ключових понять, таких як «здібності», «творчість», «творчі здібності», їх природа, місце та взаємодія з музичними здібностями.

Про значення здібностей у будь-якому виді діяльності добре свідчить цікавий феномен. За всіх рівних умов (однакові знання, підручні матеріали, професіоналізм виконавців, умови роботи та час виконання) різні люди досягнуть різних результатів. Індивідуальні здібності людини напряму впливають на спосіб виконання завдання та якість результату. Що ж саме прийнято називати терміном «здібності»? Існує багато різноманітних визначень, згідно загальноприйнятого здібностями називають індивідуально-психологічні стійкі властивості особистості,

які є вирішальними умовами успішного виконання тієї чи іншої діяльності, а саме - набуття знань, умінь і навичок та використання їх на практиці. Великий внесок у розвиток досліджень природи здібностей вніс видатний психолог Б. М. Теплов. Згідно його результатів в поняття «здібності» включається три ознаки.

Перша. Під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої.

Друга. Здібностями називають не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності чи діяльностей.

Третя. Поняття «здібність» не зводиться до тих знань, навичок, умінь, які вже вироблені у даної людини.

Також Б. Теплов висвітлює деякі умови формування здібностей, а саме процес набування здібностей на основі певних вроджених задатків. Самі по собі здібності не можуть бути вродженими. Задатки він розумів, як деякі анатомо-фізіологічні особливості, і пише, що здатність не може виникнути поза відповідною конкретної предметної діяльності [47, с.133].

Як і будь-який складний психологічний процес, здібність має свою структуру. Здібності бувають загальні та спеціальні, теоретичні та практичні, потенційні та актуальні; всередині кожної здібності можна виділити провідні та допоміжні властивості; рівні розвитку – репродуктивний, реконструктивний, творчий; форми розвитку – задатки, здібності, талант, геніальність [23, с.255-256].

В психології виділяють загальні й спеціальні здібності, хоча такий поділ є дещо умовним. Точніше буде вважати взаємодію спеціальних та загальних здібностей. Під загальними здібностями розуміються інтелектуальні властивості особистості, які забезпечують відносну легкість здобуття знань і якісне виконання різних видів діяльності. Під спеціальними – схильність до певних видів діяльності – літератури, музики, математики тощо. Таким чином стає зрозумілим, що без високого рівня загальних здібностей успішний розвиток спеціальних відбуватись не буде, в той же час при розвитку спеціальних здібностей будуть тренуватись і пов'язані з ними загальні. Відомо багато видатних людей, які мали високий рівень

загальних здібностей та кілька напрямків спеціальних (Олександр Бородін – композитор та хімік, Леонардо да Вінчі – художник та винахідник, Фридерік Шопен – композитор та карикатурист, Тарас Шевченко – поет та художник та інші). Всіх їх об'єднує надзвичайно високий рівень загальних інтелектуальних здібностей, завдяки якому вони могли з легкістю опановувати кілька спеціальностей.

Потенційні та актуальні здібності також тісно взаємопов'язані. Потенційні здібності переходять в актуальні при вирішенні нових завдань, проживанню нових ситуацій, тобто велику роль відіграє життєвий досвід особистості, а не тільки психічні якості чи рівень інтелекту.

Репродуктивний, реконструктивний та творчий рівень розвитку не є незмінними, оскільки елементи кожного з них можна знайти в іншому. Наприклад, на репродуктивному рівні розвитку здібностей учень створює щось нове для себе за заданим зразком, але все одно в процесі комбінації додає елементи, властиві та значущі тільки для нього. На творчому рівні учень створює щось оригінальне, проте в деяких моментах процесу відтворює та поєднує вже існуючі елементи. Найвищими формами здібностей вважаються талант та геніальність, які дуже схожі між собою, проте мають суттєву різницю. Талановита людина здатна створити щось нове, але в межах вже існуючих ідей чи способів досліджень. Геній створює принципово нові ідеї, речі, винаходи, які в подальшому можуть мати велике значення для розвитку людської цивілізації. На жаль, є багато прикладів, коли сучасники не розуміли і не визнавали винаходи геніїв.

Провідні й допоміжні властивості залежать від загального розвитку людини. Так, провідними властивостями, наприклад, в літературних здібностях є особливості творчої уяви та мислення; яскраві наочні образи пам'яті; розвиток естетичних почуттів; почуття мови; в математичних - уміння узагальнювати; гнучкість процесів мислення; легкий перехід від прямого до зворотного ходу думки; у педагогічних - педагогічний такт, спостережливість; любов до дітей; потреба в передаванні знань; у художніх - особливості творчої уяви і мислення; властивості зорової пам'яті, що сприяють створенню і збереженню яскравих образів; розвиток естетичних почуттів,

що проявляються в емоційному ставленні до сприйнятого; вольові якості особистості, що забезпечують перетворення задуму в дійсність [34, с.240].

Дослідження питань теми творчості відбувались у контексті вирішення психологічних, педагогічних, філософських соціокультурних та художньо-естетичних проблем. У психологічному словнику за редакції В.П. Зінченка та В.І. Мещерякова творчість визначена як людська діяльність, що породжує щось якісне нове, таке, що ніколи раніше не було, і що має суспільно-історичну цінність у вузькому сенсі, та як всяку практичну або теоретичну діяльність людини, в якій виникають нові (принаймні, для суб'єкта діяльності) результати (знання, рішення, способи дії, матеріальні продукти) – у більш широкому [18, с.484].

Вчені-філософи розглядають феномен творчості як процес людської діяльності по створенню нових матеріальних та духовних цінностей. В теоретичних міркуваннях естетиків наголошується на важливості в цьому процесі творчої особистості – митця.

У педагогіці ми зустрічаємо такі тлумачення поняття «творчість»: Б. Асаф'єв писав, що творчість сприяє більш глибокому засвоєнню музичного матеріалу і розвитку музикальності дітей [1,с.95]. Радянський педагог В. Сухомлинський розглядає творчість як діяльність, у котрій розкривається духовний світ особистості; це своєрідний магніт, який притягує людину до людини [46,с.380].

В ХХ сторіччі новий етап дослідження теорій творчості було зроблено групою закордонних психологів, серед яких варто назвати Е. Торранса, К. Тейлора, Дж. Гілфорда, К. Роджерса, А. Маслоу. На основі вивчення та аналізу багатьох визначень поняття «творчість» Д. Морган виділив основну характеристику – створення чогось унікального.

Найдетальніші класифікації визначень творчості пропонували К. Тейлор і Е. Торренс, які деталізовані у праці А. Петровського (1988 р.).

Так, К. Тейлор, розглядаючи творчість як процес вирішення задач, в результаті якого відбувається подолання порогу важкості і з'являється деякий новий результат, виділив декілька типів визначення феномену творчості:

- 1) творчість як створення нової цілісності;

2) творчість як вироблення чогось нового, як створення інноваційного продукту;

3) творчість як самовираження, як праця свідомості в «чистій зоні», у недослідженій галузі, не обмеженій минулим досвідом;

4) творчість як процес взаємодії психічних структур особистості, що визначаються в термінах психоаналітичної школи («Я», «Воно», «Над-Я»);

5) творчість як мислення, орієнтоване на розв'язання, де творчим є саме процес мислення [32, с.193].

Е. Торренс додає до класифікації К. Тейлора ще декілька істотних аспектів розгляду природи творчості – творчість як інтегративна характеристика індивідуальних рис особи і творчість як культурна подія, духовно і соціально оцінюваний результат життя. У інтерпретації Е. Торранса наукові підходи до теорії творчості виражаються таким чином:

1) визначеннями новизни – тієї ідеї, яка виявляється новою для самого творця і для сучасної йому культури;

2) оригінальністю – новим поглядом на проблему або реальність, який протистоїть конформному, буденному, загальноприйнятому;

3) характеристикою творчості як розумового процесу, що відрізняється здібностями мислити аналогічно і взаємодіяти на усвідомлюваному і неусвідомлюваному рівні, включати етапи дозрівання ідеї, підготовку, інкубацію, осяяння і перегляд минулого бачення;

4) розумінням творчості як прояви розумових здібностей, що забезпечують творчі досягнення;

5) виділенням типологічних рис творчості у вигляді експресивної (спонтанного, як у дітей), продуктивної (наукові і художні продукти як результати контрольованої вільної гри), інвентивного (винахідницького в матеріалах, методах і техніці), інноваційного (стратегія поліпшення того, що є), такого, що породжує (висунення абсолютно нового принципу, який організує нові рухи і школи) [32, с.213].

Визначення сутності поняття «творчі здібності» на сьогоднішній день не є одноставним. Думки дослідників розділились на три основних підходи:

1. Творчих здібностей не існує як таких. Головними в творчій реалізації є мотивація, особистісні риси та цінності. Даного напрямки притримуються А. Маслоу, Д. Богоявленська, А. Олох та інші. Також до переліку рис творчої особистості відносять самостійність поведінки у складних і незнайомих ситуаціях, розумову обдарованість, чутливість до проблем. Наявність високого рівня інтелекту є необхідною, але не вирішальною умовою творчої активності особистості.

2. Творчі здібності є самостійним фактором, незалежним від інтелекту, загальних та спеціальних здібностей. Прихильниками цієї ідеї є Д. Гілфорд, К. Тейлор, Я. Пономарьов, Е. Торренс. Так, згідно з теорією "Інтелектуального порогу" Торренса, якщо IQ становить нижче 120 балів, інтелект і креативність утворюють єдиний чинник, якщо ж IQ становить вище 120 - творчі здібності стають незалежною величиною, інакше кажучи, не існує творців з низьким інтелектом, але можуть бути інтелектуали з низькою креативністю.

3. Високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей і навпаки. Творчого процесу як специфічної форми психічної активності майже не існує.

Цієї точки зору, також дотримуються інші спеціалісти в галузі досліджень інтелекту - Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг, Л. Термен.

Поряд з викладеними вище напрямками вчені виділяють ще три групи факторів, які також мають певний вплив на прояв творчих здібностей:

1 група – природні задатки та індивідуальні психо-фізіологічні особливості людини;

2 – вплив соціального середовища на розвиток творчих здібностей;

3 – залежність прояву творчих здібностей від форми діяльності.

Найважливішим фактором впливу на формування творчих здібностей та творчої реалізації дитини є мистецтво. Музика є найбільш доступним його видом, а через це і самим дієвим засобом творчого розвитку дитини. Особливості розвитку творчих здібностей на уроці музичного мистецтва залежать від рівня розвитку

загальних музичних здібностей. Згідно Б. Теплової до музичних здібностей відносяться загальні здібності (відчуття ладу, ритму, гармонії, музична пам'ять, емоційна перейнятливість стосовно музики, музичний слух, здатність уявляти ритмічні та висотні співвідношення звуків, образне музичне мислення тощо) та спеціальні (виконавські та композиторські). Між творчими та музичними здібностями існує тісний взаємозв'язок, адже творення чи виконання музики містить в собі елемент творчості [48, с.302].

Близьким до поняття «творчі здібності» є поняття «креативність». Вперше він з'явився в 1922 році. Пізніше вчений Дж. Као дав йому таке визначення: «Креативність – це цілісний процес генерації ідей, їх розвитку та перетворення на цінності. Цей процес поєднує в собі те, що люди називають новаторством». Таке визначення застосовувалось аж до середини 50-х років, поки під керівництвом Дж. Гілфорда американські вчені взялись розробляти теорію креативності. Дж. Гілфорд вважав, що креативність – це здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення. Фундаментальною працею є робота Дж.Гілфорда «Теорія структури інтелекту, в якій він описав два типи мислення – конвергентне та дивергентне, та задав напрямок дослідження концепції креативності. Операції дивергенції є основою креативності. Самим словом «дивергентне» позначають таке мислення, в якому результат суперечить причино-наслідковим зв'язкам. Здатність о креативності людина успадковує генетично. Вчений виділив такі ознаки креативності: оригінальність, семантична, образно-адаптивна, спонтанна гнучкість. Згодом термін «креативність» здобув більш детальну характеристику: здатність до аналізу і синтезу, тобто вміння вирішувати проблеми; здатність продукувати велику кількість різноманітних ідей; здатність до виявлення і постановки проблем; гнучкість мислення; оригінальність результату; здатність до удосконалення [13, с. 20-29] .

Рівень розвитку креативності можна визначити, звернувши увагу на такі індивідуальні здібності: швидкість та гнучкість думки, допитливість, фантастичність, здатність до аналізу і синтезу, здатність до удосконалення, оригінальність, ірреальність, здатність до розробки гіпотези.

Отже, проблема творчих здібностей учнів є актуальною для дослідження, а її складність зумовлена цілим рядом чинників, які є визначальними для розвитку творчих здібностей та особливостей їх прояву.

1.2. Психофізіологічні особливості прояву та розвитку творчих здібностей у школярів різних вікових груп

Для успішного розвитку творчих здібностей вчитель в своїй діяльності має спиратись на гуманістичний принцип організації освіти, коли в центрі навчально-виховного процесу знаходиться особистість дитини з її потребами, інтересами і можливостями, а вчитель з комплексом педагогічних методів, засобів і форм створює сприятливе середовище для розкриття творчого потенціалу учня і певною мірою стимулює розвиток здібностей. При доборі ефективних методів і засобів не можна не враховувати особливості творчого розвитку школярів, які залежать від багатьох факторів: вікових і психологічних особливостей дитини, багатства її життєвого досвіду, вміння зосереджуватися на завданні, планувати свою роботу, від характеру взаємин з учителем і однокласниками, від культурного рівня сім'ї тощо [10, с.130-140].

Найпершою та дуже важливою ланкою в системі освіти є початкові класи загальноосвітньої школи. Саме там закладаються емоційно-вольові, духовні якості дитини, формується навчальний потенціал особистості, загальні уявлення про оточуючий світ та засвоюються норми загальнолюдської моралі. Дитина здобуває важливі навички читання, письма, основ математики, вміння працювати з інформацією, виробляються перші трудові уміння. Каталізатором навчально-виховного процесу є творча діяльність учнів, адже радість від пошуку, відкриття, створення чогось нового, можливості висловити власні думки та емоції формують стійкий інтерес до навчання. Учень краще вчиться, якщо переживає хоча б невеликий успіх та має можливість самостійного прийняття рішень. Творчість є нормою дитячого розвитку, це сфера її свободи та розкнутості як індивідуальності. У творчості важлива орієнтація на відкритий пошук замість безпроблемного засвоєння готових знань, створення чогось нового, досі невідомого дитині або групі дітей, навіть якщо це вже є загальновідомим фактом [32, с. 200-208].

Вік учнів початкових класів займає від 6-7 років до 10-11 (1-4 класи). Молодші школярі мають значні резерви розвитку, та для того, щоб їх успішно

використовувати, необхідно адаптувати дітей до навчання на уроці та самостійно вдома, розвинути ряд необхідних для цього рис характеру. Бажано на момент підготовки до навчання мати достатньо розвинені самоконтроль, уміння спілкуватись з людьми, трудові навички, самостійність. Після вступу до школи у дитини починається перебудова всіх свідомих психічних процесів, в результаті якої до підліткового віку набуваються нові якості, властиві дорослим людям. Рушійною силою цього явища є новий вид діяльності та нова система соціальних відносин. Провідними характеристиками пізнавальних процесів стають стійкість, довільність, продуктивність [30].

При плануванні ходу уроку та доборі ефективних методів і форм розвитку вчителю потрібно враховувати деякі загальні моменти, типові для віку першокласників. Важливо під час першого року навчання закласти основи бажаного відношення дітей до музики, сформувати інтерес і бажання вивчати музику.

У молодшому шкільному віці закріплюються і розвиваються надалі ті особливості пізнавальних процесів (сприйняття, увага, мислення, мовапам'ять, уява), які пов'язана зі вступом до школи. З «натуральних» (по Л.С. Виготському) ці процеси до кінця молодшого шкільного віку повинні стати «культурними», тобто перетворитися на вищі психічні функції, довільні і опосередковані [9, с. 285]. Типовими для першокласників якостями є несформованість, крихкість всього організму, швидко втомлюваність від одноманітної діяльності; відсутність навичок систематичної, цілеспрямованої розумової праці, але чіпку пам'ять; невеликий об'єм довільної та перевагу мимовільної уваги; яскраву образну уяву, її конкретність; схильність до гри.

Уроки мають бути цікавими і радісними для першокласників. В одному класі знаходяться діти з різною музичною підготовкою і різними музичними задатками. Але у всіх є певний досвід слухання класичної та сучасної музики, співу, виконання танців, музичного виховання в дитячих садочках, їм розповідають схожі казки, вони дивляться одні й ті ж передачі для дітей, кінофільми і мультфільми, знаходяться в схожій побутовій та соціальній обстановці. Тому запас художніх і життєвих вражень дітей відрізняється не дуже сильно. Це дозволило Д. Кабалевському зробити

висновок про те, що в умовах загальноосвітньої школи в музично-виховній роботі слід виходити не із здібностей дітей і їх підготовки, а з їхнього життєвого досвіду [22, с.320].

Індивідуальні особливості музичного розвитку дітей значно залежать від їх природних задатків. Одні учні розвинені більш-менш рівномірно за всіма музичними показниками, а інші можуть мати своєрідний прояв тільки деяких з них. Невміння чисто інтонувати мелодію може поєднуватись з здатністю сприймати і переживати музику, гарний мелодичний слух не передбачає наявності метро-ритмічного чуття, учень, який любить імпровізувати мелодії, може мати досить слабенький за вокальними даними голос. Хтось любить ходити на концерти, щоб послухати музику, а дехто навіть не уявляє, як це – спеціально зосереджуватись на образності музичних творів. Внаслідок цього можливості музичного розвитку учнів на уроках музичного мистецтва різні.

Наприклад, О. Ростовський виокремлює типові особливості музичного розвитку учнів початкової школи:

1) учні мають певний досвід музикування, музична діяльність набуває нових форм. Виконання пісень, музично-ігрових образів набуває виразності завдяки розвитку вміння передавати своє ставлення до музики. У дітей з'являються улюблені пісні, танці, ігри, вони здатні пояснити свої вподобання, охарактеризувати твори. Значного розвитку набуває мелодичний слух. Діти можуть впізнати знайому пісню, визначити не тільки загальний характер музики, але й її образність, настрій. У них налагоджується вокально-слухова координація, диференціюються слухові відчуття – більшість дітей протягом першого класу навчається чути високі й низькі звуки в інтервалах квінти, кварта, терції.

2) при сприйманні музики діти здатні відрізнити такі основні жанри, як пісня, танець і марш, їм стає зрозуміліша музика зображального характеру. Через незначний рівень довільної уваги першокласників, вчитель має підбирати твори невеликі за обсягом, з яскравим музичним образом.

3) голосовий апарат ще не сформувався, дуже тендітний, змикання складок крайове. Можливості дітей залежать від попередньої музичної підготовки: діапазон

коливається від кількох звуків до октави і більше. Це вимагає обмеження сили звучання, обережного й послідовного розвитку діапазону голосу, добору доцільного пісенного матеріалу та вправ

4) молодші школярі з цікавістю відгукуються на різні творчі завдання, з задоволенням беруться за творення, люблять імпровізувати на заданий образ, ритм чи мелодію, здатні інсценізувати пісню або інструментальну п'єсу яскравого характеру. Слід враховувати, підкреслює вчений, - що молодший шкільний вік багатий на приховані можливості розвитку, які важливо своєчасно помітити і підтримати. Однак недопустимо вважати першокласників менш розвиненими, ніж вони є насправді, як і перебільшувати їхні можливості. Вдумливе ставлення до вікових особливостей, фізичного і психічного розвитку дітей дасть учителеві можливість цілеспрямовано, без шкоди для вихованців здійснювати їхнє музичне навчання і виховання [38, с.167-174].

Психологічні особливості, наприклад, другокласників багато у чому збігаються з характеристикою першокласників, але є й низка відмінних рис: другокласник вже звичний до вимог шкільного життя, його увага більш стійка (хоча об'єм все ще невеликий), більш розвинута здатність до абстрактного мислення. Воля ще мало розвинута, але при зацікавленості завданням, другокласник може переборювати значні складнощі. Все це створює можливість для продовження творчого розвитку, яке є необхідним для повноцінного музичного виховання [25, с.80-90]. Рівень музичного розвитку другокласника залежить від якості музичних занять у 1-му класі, діти значно вирівнялись та наздогнали один одного. Але ні в якому випадку вчителю не можна прагнути до вирівнювання учнів у їх музичному вихованні, оскільки це неодмінно приведе до гальмування розвитку частини дітей.

Схожими характеристиками відрізняється також розвиток третьокласників.

Учні четвертого класу завершують певний етап свого музичного і творчого розвитку. Фізично вони більш сильні, міцні, але спостерігається прагнення до руху: діти стають більш непосидючими. Розумовий розвиток значно вищий, увага і пам'ять стають більш довільними. В цьому класі дещо стійкішими і вибірковими постають інтереси і схильності учнів, диференціація дітей за інтересами стає більш

визначеною, серед них виявляються більш і менш здібні і схильні до занять різного характеру. Тому вчителю слід уникати небезпеки «навішування ярликів», щодо здібностей учнів [20, с.26]. В учнів вже добре розвинений гармонічний, мелодичний, тембровий слух, ладове і ритмічне почуття, є певний багаж музичної термінології та уміння оперувати ним, в окремих учнів через раннє статеве дозрівання наближається мутація голосу.

Початковий прояв творчих здібностей молодших школярів слід шукати в дитячих іграх. Майже всі діти володіють добре розвиненою уявою. Основні проблеми можуть виникнути перед учителем і учнем на початку навчання при налагодженні зв'язку уяви і уваги, при засвоєнні абстрактних понять, при виробленні систематичності у заняттях. Недаремно провідні системи музичного виховання ґрунтуються саме на іграх і колективних формах музичної діяльності. Ретельно оцінивши музичні і творчі можливості першокласників і дбайливо добираючи дидактичний матеріал, учитель музичного мистецтва може досягти значних успіхів у розвитку своїх вихованців.

Підлітковий вік (від 11–12 до 16–18 років) характеризується багатьма змінами, пов'язаними зі статевим дозріванням і входженням у доросле життя. Учні середніх та старших класів мають імпульсивність, підвищену збудливість, статевий потяг, до протилежної статі, часто неусвідомлений. Для підліткового віку характерні:

1. Почуття дорослості;
2. Формування "Ми"- концепції;
3. Формування референтних груп.

Підлітки уже не сприймають себе як дитину, вони починають себе почувати дорослими. Ця особливість визначає напрямок їх соціальної активності: вони прагнуть перейняти відносини і поведінку дорослих. Підлітки хочуть самостійності, свідомої незалежності, вони дуже чутливі до оцінювання їх дорослими та примененню їх значущості. Деякі особливості емоційних реакцій підліткового віку кореняться в гормональних і фізіологічних процесах. Фізіологи пояснюють підліткову психічну неврівноваженість і характерні для неї різкі зміни настрою, переходи від екзальтації до депресії й від депресії до екзальтації наростанням у

пубертатному віці загального порушення й ослабленням всіх видів умовного гальмування [35, с.3-5].

Основним напрямком психічного розвитку підлітка є спроби зрозуміти себе і свої можливості, становлення нової самосвідомості. Саме цьому віці відбувається стрімкий ривок розвитку розумових здібностей, опанування форм аналітико-синтетичної діяльності, формування теоретичного, абстрактного мислення. У спільноті підлітків досить швидко з'являються однолітки-лідери, і однолітки-ізгої. Саме спілкування з однокласниками вимагає високої емоційної напруги. Група однолітків, з якими спілкується дитина, впливає на розвиток її особистості.

На розвиток творчих здібностей у підлітковому віці впливають:

- внутрішні чинники - самооцінка, рівень тривожності, агресивність, спрямованість особистості, акцентуації характеру, статеві відмінності, способи організації розумової діяльності;
- зовнішні чинники - характер сімейного виховання, вплив школи і спілкування з однолітками.

Учні-підлітки мають значно більший об'єм довільної уваги, проте розумова діяльність підлітка залежить від зацікавленості. Учень буде уважний лише тоді, коли темавивчаємого матеріалу близька його потребам і переживанням.

Всі перераховані вище особливості необхідно враховувати вчителю музичного мистецтва при доборі дидактичного матеріалу і форм діяльності. Важливою складовою успішного навчання є налагоджений контакт між підлітком та вчителем, атмосфера доброзичливості та довіри на уроці.

1.3. Творча активність як складова творчих здібностей

Фундаментом для успішного розвитку творчих здібностей дитини є виховання високого рівня творчої активності учня на уроці. Сам термін «активність» в основоположних працях психологів, педагогів, філософів застосовується по відношенню до характеристики особистості та якості її діяльності. Творча активність стосується творчої діяльності людини, в якій вона розкриває свій творчий потенціал та розвиває здібності. Творча активність учнів виникає при бажанні показати своє відношення до подій, ситуацій, що хвилюють його, висловити свою думку, ідею, дати власну оцінку. Розвитку творчої активності сприяє всебічний розвиток учня, природня непосидючість та допитливість, високий рівень уяви та фантазії. Вона є важливим засобом у розвитку музичних здібностей, активізації мислення, пам'яті, уяви.

Творча активність особистості – синкретична якість, утворена комплексом емоційних, розумових властивостей та рис характеру, що надають можливість творчо діяти при розв'язанні будь-якої ситуації або навчальної задачі та забезпечують позитивний результат, оригінальність та ефективність рішення. Таким чином творча активність стосується не стільки діяльності, пов'язаної з творчістю чи мистецтвом, скільки якості процесу вирішення різноманітних ситуацій та готовності діяти нестандартно.

Для творчої активності характерні оригінальність, що є наслідком багатства індивідуальності та проявляється у творчому стилі, новизна (в тому числі суб'єктивна), цінність особистісна та соціальна, самореалізація, самовираження, безкорисність, імпровізаційність, діяльність заради діяльності тощо. Основою творчої активності дитини є виникнення й розв'язання творчого завдання, проблемної ситуації, а джерелом – внутрішній саморух особистості до творчої самореалізації та самовдосконалення [40, с.32].

Формування творчої активності відбувається під час творчої діяльності та впливає на її якість, зокрема на активізацію вольових зусиль, спрямованість на досягнення мети, опануванні нових знань, способи діяльності, стійкість

пізнавальних інтересів, їх вибірковість. Творча активність супроводжує весь творчий процес. Початковою стадією є внутрішня готовність до дії, висловлення, яка, доповнюючись переживанням, емоціями, роздумами, зверненням до власного досвіду, перетворюється у ряд конкретних дій та приводить до бажаного результату. Тому для підвищення ефективності творчої активності є важливим опанування нових, аутентичних емоційних комбінацій, так звану «емоційну креативність». При цьому креативність емоцій розуміється як творчий акт, а аутентичність емоційної реакції – як відповідність потребам, цінностям та інтересам суб'єкта [37, с.28-29].

Великий вплив на формування творчої активності окрім внутрішніх чинників мають також зовнішні фактори: виховання у сім'ї та дитячому садочку, соціальне становище родини, коло спілкування дитини, умови навчання в школі, відвідування позашкільних закладів. Ключовою фігурою в організації творчої діяльності учнів на уроці є вчитель. Адже при перших спробах творити самостійно учні несвідомо будуть орієнтуватися на творчу індивідуальність свого вчителя. Дитяча творчість зароджується у співдружності з творчістю дорослих і вона повинна бути мотивована. Якщо вчитель приходить на урок з бажанням спільно з дітьми творити, якщо він здатний сам генерувати різноманітні ідеї і проявляє гнучкість, нестандартність мислення, то власним прикладом стимулює до вироблення в учнів відповідних умінь та навичок. Для створення комфортної творчої атмосфери на уроці вчитель має володіти рядом якостей: творчою уявою і мисленням; безоціночним ставленням до учнів та результатів їх творчих пошуків, висловлюваних думок; умінням підібрати відповідний до рівня розвитку творчих здібностей учня дидактичний метод або засіб; володіти розвиненими почуттями, образною мовою та високим рівнем працездатності. Основне завдання вчителя не «спілкуватися», «пояснити» і «показати», а організувати спільний пошук та рішення навчальних завдань. Саме за таких умов дитина буде вірити у власні творчі сили та намагатися розвивати їх надалі.

Творча активність найповніше виявляється у нестандартних, екстремальних чи стресових ситуаціях і в атмосфері дружнього змагання, успіху, свободи. Вчителю необхідно це враховувати при планування уроку та доборі форм і методів навчання,

дидактичного матеріалу і намагались створити сприятливі умови для вільного творчого вираження учнів. При надмірному контролі вчителем поведінки учня, коли дитина вже навчилася самостійно регулювати свою діяльність та дотримуватись загальноприйнятих норм поведінки на уроці, її творча активність пригнічується, вона стає безініціативною та орієнтується на вказівки вчителя. Щоб уникнути такого варіанту, вчителю необхідно надавати учню більше свободи для свідомого вибору форм, способів вирішення дидактичних задач та ситуацій. При цьому не потрібно переходити межу між свободою у самовираженні та всюдозволеністю, учень має розуміти та свідомо виконувати вказівки щодо відповідальності, організованості та дисципліни на уроці. Адже справжнім проявом високого рівня творчої активності є діяльність заради діяльності, ініціативність, свідомість у виборі засобів розв'язання творчих завдань, моделювання ситуацій, отримання задоволення від процесу діяльності, а не заради отримання гарної оцінки за результатами роботи. Наполегливість, енергійність, самостійність, розумова та емоційна напруженість – ось неповний перелік особистісних характеристик, які формуються та розвиваються у процесі творчої активності учня.

Необхідно розуміти, що не кожен вид діяльності учня на уроці є творчою активністю, в першу чергу, це особистісна характеристика самого учня, а не тільки його діяльності. Основними компонентами структури активності є мотиваційний, поведінковий та афективний. Мотиваційний компонент є найголовнішим, адже саме мотив є початковим імпульсом будь-якої дії. Він відображає спрямованість дитини на творчість, потребу у самовираженні, стійкість інтересу до творчої та пізнавальної діяльності (до її початку та в самому процесі діяльності). Поведінковий компонент складається з пізнавальних можливостей, когнітивного наповнення творчої активності, вольову регуляцію дій, результативність. До афективного компоненту належать емоційна сприйнятливність, багатство емоційних переживань, здатність до емпатії, чутливість, підвищений емоційний фон діяльності, інтенсивність емоційних станів тощо. Когнітивне наповнення творчої активності виявляється в ініціативному пошуку особистістю нової інформації, шляхів та засобів самовираження, виході за межі завдання, здатності мислити образами, гнучкості процесів мислення, здатності

мислити нестандартно, неординарно вирішувати проблеми [27, с.250]. Також виділяють ще:

- пізнавально-діяльнісний компонент, який проявляється у вигляді активності учня в здобуванні знань для відповідної діяльності, у вмінні використовувати надалі здобуті знання;

- змістовно-операційний компонент – взаємозв'язок змісту, форм і методів творчої діяльності, перспективність, надійність, мобільність отриманих результатів;

- самооцінний компонент – прагнення дитини до творчого пізнання своєї особистості, виявлення та розвитку власного творчого потенціалу, самооцінка своїх індивідуальних якостей, здатності до самовиховання, вміння аналізувати і реально оцінювати свої вчинки, визначати спрямованість і динаміку саморозвитку [14, с.30-36].

Рівень розвитку творчої активності учня можна оцінити за наступними критеріями:

- низький рівень – спостерігається пасивність учня, слабка мотивація творчої діяльності; творча активність залежить від сторонніх чинників; у мисленні переважає аналогія, самостійність міркувань для вирішення поставленого завдання дуже низька;

- середній рівень – учень дисциплінований і відповідальний за результат своєї творчої діяльності, творча активність усвідомлена, проте характеризується шаблонністю роздумів та дій; при створенні учителем сприятливих педагогічних умов може проявити оригінальність та нестандартність розв'язання завдань; основним мотивом діяльності є визнання з боку однокласників чи учителя, бажання отримати гарну оцінку;

- високий рівень – яскраво виражені творчі та спеціальні здібності; учень самостійний, цілеспрямований, наполегливий під час виконання поставлених творчих завдань; властиві стійкі пізнавальні інтереси, велике бажання включатися у різноманітну творчу діяльність, дисциплінованість і відповідальність; знання, вміння та навички творчої поведінки застосовуються свідомо і конструктивно,

властивий інтерес до пошукової та дослідницької роботи, здатність висувати гіпотези, оригінальні ідеї [51, с.18].

На думку багатьох педагогів та музикантів, музична діяльність має три основні види: сприймання, виконання, творення. Їх елементи присутні у будь-якій формі роботи на уроці. Ефективним засобом розвитку творчої активності, особливо учнів молодшого шкільного віку, є музично-дидактична гра.

В українській народній культурі дитячі ігри займають особливе місце у вихованні дітей та молоді, їх значення підсвідомо близьке і зрозуміле, тому використання ігрових форм з зверненням до фольклору є доцільним на уроці. Музична гра визначається психологами як генетична основа дитячої творчості, спрямована на пізнання учнями навколишнього світу, імітації дій дорослих, освоєння в ігровій формі нових видів діяльності. Під час гри спонтанно виникають ситуації, які стимулюють творчу активність дитини. Змістом гри є життєвий досвід дитини, її знання про світ і людей, способи взаємодії з предметами та іншими дітьми, моральне виховання, внаслідок якого виникає оціночне ставлення до дій людини, виникає поняття корисне і шкідливе, правильне і неправильне тощо. Під час гри поглиблюються дружні стосунки між учнями класу, розвивається увага, мислення, уява, спостережливість. Найважливіший здобуток від ігрової діяльності – глибоке емоційне задоволення та закріплення здобутих знань та вражень. Недаремно в провідних системах виховання ХХ сторіччя гра є обов'язками елементом уроку [3].

Музичні рольові ігри ґрунтуються взаєминах між учнями, учнями і вчителем, на взаємодії художніх і літературних героїв. Цікавою для молодих школярів є конструктивна гра, в процесі якої учні дізнаються про нові властивості уже відомих їм предметів, явищ, понять. Ефективним буде застосування комп'ютера на уроці, проте вимагає від учителя підвищеної уваги до дисципліни та чітко визначених правил поведінки для учнів. У третьому і четвертому класі кількість використання ігор зменшується, проте виникає потреба у більш змістовних, які активізують уже здобуті на уроках музичного мистецтва знання. Наприклад, помітивши, що не всі учні старанно виконують нову пісню, учитель може поділити клас на дві групи:

хористи та глядачі. Завданням для хористів буде якомога краще виконати пісню, а завданням для глядачів – оцінити якість виконання та надати рекомендації щодо його поліпшення. Потім групи міняються ролями. В результаті незадіяних дітей не залишається. Ігрова діяльність сприяє створенню дружньої атмосфери спілкування в класі, усунення авторитарного стилю учителя та спонукає до свободи висловлення.

Цікавими для молодших школярів є ігри за участю вигаданих персонажів, яким діти мають допомогти подолати певні труднощі. Колективне вигадкування пригод, умов завдання, групове виконання завдань і оцінювання результатів розвиває не тільки активність і творчість, а також загальні та музичні здібності. В більш дисциплінованих класах роль ведучого, персонажів, вчителя можуть виконувати самі діти. Корисними також є ігри-естафети, умовою яких є створення власних варіантів на задану умову (мелодію або ритм). Учителю важливо не оцінювати результат спроби учня, а заохочувати і хвалити за сам процес творення власного варіанту [16, с. 124].

Елементи музично-дидактичних ігор можна використовувати у будь-якій формі діяльності на уроці. При вивченні нот можна складати казки про сім'ю нот і їх пригоди, при вивченні тривалостей і ритму доцільними будуть ігри «годинник» (на порівняння різних тривалостей з різними за величиною годинниками та складання їх мелодій), «їдальня» (промовляння скоромовок кількома групами учнів у різному темпі), при розучування пісень можна використовувати елементи театралізації змісту чи створення танців для іграшок. Для характеристики образного змісту музичних творів широко залучаються література та живопис (підбір відповідних віршів чи створення малюнків). При розпівці можна імітувати голоси інших тварин чи явищ природи (дирчання автомобіля, виття вовчика, кукурікання, мукання). Для розвитку сприйняття ритму на слух можна використовувати різні рухові комбінації (кожній тривалості відповідає певний за часом рух) або спочатку тренуватись на відомих дітям віршиках чи скоромовках.

Також велике значення для активізації творчої діяльності учнів відіграє знання того, що робота з опанування нових знань буде публічно оцінюватись. Учні повинні бачити певну мету їх діяльності, знати, що вона є цікава для інших учнів,

викладачів, їх батьків. Підготовка до виступів, святкових концертів хвилює дітей та здатна активізувати їх особистісний потенціал.

З учнями старшого віку можна використовувати метод проектів, проводити уроки-екскурсії, уроки-квести, уроки-змагання. Форму та тематику подібних уроків можна запропонувати на вибір або ж розробити спільно з учнями.

Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.2. Методичні основи розвитку творчих здібностей у підлітків на уроці музичного мистецтва

Типовими рисами реформування та модернізації освіти в Україні є прагнення до підвищення якості освіти, фундаментальності збільшення варіативності та технологізації процесу навчання. Важливою передумовою ефективності навчального процесу є методичні орієнтири уроку, згідно зі специфікою предмету декларують методи вибору та застосування технологічних прийомів для одержання конкретних навчальних результатів.

Методичні орієнтири уроку музичного мистецтва визначають системну взаємодію вчителя та учня, що включає методи та прийоми спрямовані на розвиток креативності підлітків, а також технічні засоби.

Методи розвитку творчості підлітків на уроках музичного мистецтва (Додаток Б) є способом керівництва пізнавальною діяльністю учнів [36, с.402]. Відповідно до особливостей підліткового віку перед вчителем стоїть важке завдання – обрати систему педагогічних методів навчання, втілення яких у практичну діяльність на уроках музики буде якнайбільш ефективним. Слід зазначити, що у викладацькій діяльності вчитель повинен володіти не лише загальними методами навчання, а й уміти поєднувати їх зі специфічними.

Порівняно з молодшими класами, де важливими методами є пояснювально-ілюстративний, репродуктивний та ігровий, у середній школі на перший план висувуються евристичний (спосіб елементарного засвоєння досвіду творчої діяльності та окремих її етапів, що відбувається тільки в процесі розв'язання конкретної проблеми) та дослідницький (передбачає пошук, систематизацію та творче засвоєння знань, покликаний забезпечити теоретичне використання знань, оволодіння методами наукового пізнання і є умовою формування інтересу учнів та потреби у такому виді діяльності).

Як слушно зауважує Г.Падалка, методи мистецького навчання мають деякі відмінності порівняно з загально-навчальними, що обумовлено специфікою уроку мистецтва. Методи мистецької освіти вона кваліфікує як спрямування діяльності педагога та учнів на досягнення мети мистецького навчання, що являють собою способи взаємопов'язаної діяльності педагога й учнів, спрямовані на розв'язання художньо-навчальних і художньо-виховних завдань.

Природньо, що загальнопедагогічні методи в музичному навчанні мають свою специфіку. Так, наприклад, словесний метод, економність та ефективність якого в педагогічній практиці були відзначені низкою вчених (М.Скаткіним, І.Лернером та ін.), в музичному навчанні означений не стільки як передача необхідної інформації, скільки в якості образно-психологічного настрою, спрямованого на духовне спілкування учнів з музичним мистецтвом. Для словесного пояснення мова має бути образною [41, с.201]. Отже, відбувається проекція

загальнопедагогічних методів у мистецькому навчанні школярів, що полягає в застосуванні наочного й практичного методів, що відображено в самих формулюваннях, які зазнали деякої трансформації: наочно-слуховий (художнє виконання музичного твору), наочно-виразний (застосування комплексу мімічних та жестових прийомів під час виконання або прослуховування музичного твору), художньо-практичний (втілення творчого задуму в продукт мистецької діяльності).

Проаналізувавши методичну літературу в галузі музичного мистецтва, можна зробити розподіл методів, розроблених відомими педагогами-музикантами, які є ефективними для використання на уроках музичного мистецтва.

І група – стандартні методи (для використання на кожному уроці музики).

– *Метод роздуму про музику* (Д.Кабалевський) [22, с.320]. Націлений на особисте, індивідуальне ставлення учнів до музики, як чуттєвого й емоційного виду мистецтва, на розкриття вміння музики розв'язувати проблеми духовного, соціального, особистісного змісту й передбачає пошук відповідей на ці питання у свідомості учнів.

– *Метод спостереження за музикою* (Б.Асаф'єв) [1]. Спрямовується на вміння

учнів розсудливо та осмислено сприймати образний зміст музики, слідкувати за зміною її інтонації, за втіленням мистецького задуму у твір тощо.

– *Метод співпереживання* (Л. Баземчук [5], Т. Дорошенко) [14]. Полягає у спрямуванні потенціалу мистецтва на збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів у процесі опановування різними видами творчої діяльності на уроці мистецтва; необхідною умовою тут постає певний стан свідомості учня під впливом вражень від зустрічі з мистецтвом.

С. Зорін [20], виокремлюючи значущість цього методу в педагогіці мистецтва, зазначає, що коли свідомій діяльності в роботі з правилами, термінами,

поняттями, знаками передують емоційно чуттєвий досвід дитини, тоді й сама історія

мистецтва відкривається учням не як сукупність зовнішніх фактів і об'єктивних взаємозв'язків, а як скарбниця духовних змістів, яким учень, співпереживаючи,

знаходить аналоги у власному внутрішньому досвіді, пізнаючи й розвиваючи свою душу, відчуваючи причетність до культурної творчості людства.

– *Метод емоційної драматургії* (Р. Амлінська) [3]. Активізує емоційне ставлення учнів до музики за допомогою створення на уроці відповідної атмосфери, сприяє зацікавленості учнів музичним мистецтвом. Автор цього методу наголошує на його важливій функції, яка полягає в розробці вчителем «режисури» уроку, виявленні його кульмінації.

II група – універсальні методи (музика з іншими видами мистецтва). Для виокремлення методів цієї групи представлені авторські методи, створені Л. Горюною, А. Єрхіною [17] та адаптовані до підліткового віку.

– *Метод ототожнення та уподібнення* (В. Рева) [35] полягає у взаємопов'язаному вивченні різних видів мистецтва, ґрунтується на ототожненні

відомого з новим, відношенні елементів до цілого. Він активізує різноманітні

творчі дії, спрямовані на усвідомлення музичного образу.

Логіка їх систематизації побудована наступним чином: моторно-рухові уподібнення емоційно-образному змісту музики. Досягається за допомогою диригентського жесту, ритмопластики, образних і танцювальних рухів. Сприяють розвитку емоційної чуйності, музичного мислення, творчої уяви; вербальне уподібнення характеру звучання музики, або перегляду мистецького твору (картини, архітектури, скульптури) – емоційно-виразні пояснення, порівняння, метафори, слова-образи, що характеризують зміну настроїв, добір поетичних фрагментів тощо; вокальне уподібнення характеру звучання музичного твору відбувається у вигляді виразного повторення прослуханого твору; мімічне уподібнення характеру звучання музики та відгуку на живописні, скульптурні, літературні твори. Виражається в зосередженні уваги підлітків під час звучання музичного або літературного твору, виразі очей, інтелектуалізованому погляді, що сприяє розвитку уважності учнів у процесі сприймання творів мистецтва; кольорове уподібнення характеру мистецького твору застосовується для виявлення реакцій на зміну настроїв за допомогою кольорових асоціацій; поліхудожнє уподібнення мистецького твору та характеру звучання музики полягає в опануванні учнями знань про засоби художньої виразності мови різних видів мистецтва: живопису, художнього слова, театру, пантоміми, балету. Порівняння музичного твору з живописним, літературним твором у плані спільності або відмінності виражених у них настроїв, емоцій, образів; використання інсценівок, театралізованих ігор, формування в підлітків на основі цього уявлення про виразові можливості різних видів мистецтва.

– *Метод життєвих і художніх асоціацій* (Е. Печерський) [33]. Націлений на створення в учнів особливого емоційного стану, близького до стану героя мистецького твору при долученні підлітка до мистецьких зразків; пошук асоціативного ряду до твору, що вивчається на основі минулого почуттєвого досвіду учнів, створення асоціативних зв'язків із явищами, предметами, інформацією, з якими зустрічається підліток у повсякденному житті тощо. Ефективності цього

методу сприяють мистецькі бесіди, літературно-музичні вітальні, уроки в нестандартній формі (урок-зустріч із героєм твору, урок-інтерв'ю з митцем тощо).

- *Метод створення художнього контексту* (А. Грецов) [11]. Спрямований на розвиток музичної культури школярів через «виходи» за межі музики певної епохи (в суміжні види мистецтва, історію, природу, життєві ситуації й образи) [26, с.224]. Дозволяє забезпечити зв'язок музики з життям, дає поштовх до розвитку вмінь порівнювати, зіставляти аналізувати отриману інформацію на основі міцних знань у галузі мистецтва.

- *Метод моделювання художньо-мистецького процесу* (Н. Черепковська) [51]. Спрямовується на розвиток творчих здібностей школярів у творчо-мистецькій діяльності на уроці; дозволяє кожному учневі зайняти позицію композитора, художника, скульптора, режисера; дати відповіді на запитання, якими переймається митець: Про що і як я хочу сказати людям своїм мистецтвом?, Чому саме це важливо для мене, і чи важливо це для інших?, Яких героїв я хочу показати, яким характером вони будуть наділені? тощо. Даючи трактування цьому методу, автор наголошує на тому, що «дуже важливо, щоб уже в школі дитина відбулася, як особистість, як Музикант, проходячи за змістом, по суті (а не в професійному розумінні) весь шлях становлення Музиканта, страждаючи тими ж проблемами, якими переймалися відомі Музиканти, Композитори, Виконавці, Слухачі».

Означені методи вимагають від підлітка самостійності в розв'язанні творчих завдань, опори на мистецький досвід, залученні уяви, фантазії, образного мислення, художньої спостережливості що сприяє розвитку здатності до самовираження засобами мистецтва та творчої інтерпретації.

III група – спеціальні методи (для розвитку креативності підлітків).

Педагогічні мистецькі методи розвитку креативності підлітків, створюються за допомогою своєрідного переломлення загальних педагогічних методів у мистецькому навчанні школярів. Розроблені методи розвитку креативності підлітків на уроках музики диференційовані в підгрупи згідно з цілеспрямованим процесом упровадження організаційно-методичної моделі розвитку креативності підлітків на

уроках музичного мистецтва:

– *мотиваційно-актуалістичні* – націлені на зацікавлення учнів процесом пізнання мистецтва та художньо-творчою діяльністю на уроці, актуалізацію опорних знань, надання учням настановлень на активну творчу діяльність на уроці музики. До таких відноситься «Інструкція творчого пошуку» (Додаток В) та «Формули мистецького настрою» (Додаток Д), опис і рекомендації яких щодо застосування в процесі навчання мистецтва.

– *навчально-розвивальні* методи мають за мету виявлення розвивального потенціалу мистецтва та націлення його впливу на формування структурних компонентів креативності підлітків, а саме: асоціативно-образне мислення, творчої уяви, художньої спостережливості.

До таких методів відносимо *образно-асоціативні* («Асоціативно-образні підказки», «Образна лінія», «Символічні позначки» та ін.), *уявно-відтворювальні* («Уяви та домалуй», «Вербальне фантазування», «Додай деталі», «Ланцюг перетворення» та ін.) та *фіксовано-запам'ятовувальні* («Впізнай картини», «Мистецький лабіринт», «Знайди зв'язок» та ін.), які переслідують формування виокремлених структурних компонентів креативності підлітків;

– *наочно-демонстраційні* мистецькі методи спрямовані на розвиток здатності до арт-самовираження підлітків різними мистецькими засобами творчої діяльності на уроці музики: музичним (спів, музикування, елементи хорового диригування), театральним (передача емоцій, перевтілення в образ героя художнього твору) тощо. До методичних прийомів утілення цього методу в навчально-творчий процес відносимо завдання художньо-практичного змісту: «Я – музикант», «Я – поет», «Я – актор».

– *творчо-результативні* методи узагальнюють вивчений матеріал, віддзеркалюють якість і рівень специфічних знань, умінь і навичок, набутих на уроці музики. До означених методів належать: «Арт-демонстрація» (презентація творчих доробок, проектів, завдань тощо), «Креатив-контроль» (контроль і узагальнення тематичних знань на підсумкових уроках, розроблений у нестандартній яскравій формі запитань-відповідей, узагальнювально-пошукових

завдань, тестових вправ тощо) та «Медіа-вербальний діалог» (використання можливостей сучасних комп'ютерних технологій: демонстрація анімаційних ефектів, відеофрагментів, аудіообразних слайдів у поєднанні з вербальною доповіддю).

Використання означених методів та методичних прийомів, які є їх істотним доповненням, на уроках музики забезпечує поглиблення емоційної чуйності учнів-підлітків до творчості, розкриття творчих можливостей школярів, розвиток креативності.

Існують також технічні засоби розвитку творчості підлітків на уроках музичного мистецтва, які є невід'ємною складовою таких уроків, спрямованих на досягнення ефективності мети креативного розвитку школярів підліткового віку. Вони постають необхідною складовою начального процесу сучасної школи та їх використання зумовлено технократичним розвитком науки і техніки.

Одним із важливих компонентів Концепції Нової української школи є створення сучасного освітнього середовища. Зокрема наголошується, що зміні підлягають фізичне просторово-предметне оточення, програми та засоби навчання. У Новій школі зросте частка проектної, командної, групової діяльності у педагогічному процесі. Відповідно буде урізноманітнено варіанти організації навчального простору в класі. Крім класичних варіантів, буде використано новітні, наприклад, мобільні робочі місця, які легко трансформувати для групової роботи. Виділятимуться окремі приміщення з відкритим освітнім простором. Планування і дизайн освітнього простору школи буде спрямований на розвиток дитини і мотивації її до навчання. Організація нового освітнього середовища потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання [16,с.255].

Означені моменти мають важливе значення і для ідеї створення комплексу технічних педагогічних засобів креативного спрямування, що призначені для організації та здійснення педагогічного процесу у напрямку розвитку креативності підлітків на уроках музичного мистецтва. До таких засобів відносимо: електронні посібники, фонохрестоматії, тематичні презентації, віртуальні арт-екскурсії музеями

світу, картинними галереями, флеш-анімації, створені на основі впровадження ідеї розвитку креативності підлітків на уроках музичного мистецтва.

Інноваційною є тенденція створення медіа-посібників для уроків художньо-естетичного циклу. В сучасних умовах освіта не може залишатися осторонь від стрімких процесів науково-технічного прогресу, техніки, виробництва, політики. Інформаційні комп'ютерні технології посіли важливе місце і в процесі навчання. Готуючись до уроку музичного мистецтва, пише Т. Зятяміна, - вчитель може створити декілька медіа-продуктів (презентація, буклет, флеш-анімація), які впродовж уроку будуть вагомим підґрунтям його викладацької та творчої діяльності [19, с.41].

І останнє, презентація є зручним планом-конспектом, де представляється тема, мета уроку, головні терміни, відомості про митців, репродукції картин тощо. Презентація до уроку, є актуальним на сьогодні видом наочності, коли можна проілюструвати зоровий матеріал для сприймання, під час якого відбувається слухання музичного твору, або вставити відеофрагмент і також продемонструвати його, не виходячи за межі однієї презентації.

Створення *флеш-анімацій* як ще одного медіа-супроводу уроку музичного мистецтва, також є сучасним засобом активізації творчості вчителя та учнів. Учитель створює флеш-анімацію, як аудіовізуальний допоміжний засіб для етапу представлення пісенного матеріалу, або матеріалу для слухання.

Буклет є також частиною медіа-супроводу уроку музичного мистецтва. Він є друкованою продукцією і може містити багато цікавої додаткової інформації або бути планом-конспектом уроку чи роздатковим матеріалом для виконання творчих завдань тощо.

Використання комп'ютерних програм на уроках музичного мистецтва допомагає учням створювати власну музику, добирати малюнок до твору або пісні, знаходити тематичні відео кліпи, що підвищує пізнавальну активність і мотивацією школярів, має вплив на розвиток креативності учнів-підлітків [24, с.302].

Відомим фактом залишається творчість учителя і учнів на уроці музичного

мистецтва, яка не має меж і тому цікавою є практика залучення учнів-підлітків до самостійного створення медіа-супроводів уроців, до виявлення власної творчості, знань із мистецьких дисциплін та інформатики, що спряє розвитку їх креативності.

Безпосереднє здійснення завдань музичного навчання залежить від учителя, рівня його класифікації, якості роботи, підходу до викладання предмету, умілого керівництва творчим процесом на уроці. Вчитель повинен творчо підходити до осмислення методичних рекомендацій, вибираючи із них найважливіше та найкорисніше для себе. Як казав Д. Кабалевський, «програма – це лише компас», що вказує напрям, у якому повинен іти розвиток музичної культури школярів.

Використовуючи різні методи на уроці музичного мистецтва, вчитель формує в учнів-підлітків не тільки навички музичної діяльності, розвиває не лише музичні здібності, він природно вводить школярів у світ звуків, відчуттів, почуттів, явищ, подій і вчинків. У такий спосіб школярі підліткового віку отримують від педагога універсальний, ключ до розв'язання, як навчальних, так і життєвих ситуацій та завдань. Розуміння вчителем місця креативності у становленні особистості підлітків визначає відбір відповідних педагогічних засобів, що сприяють вирішенню проблеми розвитку креативності учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Такі уроки сприяють формуванню образного мислення, творчої уяви, спостережливості, створюють можливості для арт-самовираження, розширюють особистий мистецький досвід учнів.

2.3. Музична імпровізація, як спосіб розвитку творчих здібностей на уроках музичного мистецтва

Творчість являє собою складну психічну діяльність людини, результатом якої є нові, оригінальні продукти в матеріальній чи духовній сфері людського життя. Найвищою формою творчості є діяльність, яка прокладає нові шляхи в науці і мистецтві. Творчість має місце всюди, де людська уява комбінує, змінює, народжує хоча б тільки елементи нового. Відомий психолог Л. Виготський пише: «Якщо розуміти творчість в її істинному психічному смислі, як створення нового, легко дійти висновку, що творчість властива всім більшою чи меншою мірою, вона також є нормальним і постійним супутником розвитку школярів» [9, с.285].

Виявлення дитячої музичної творчості базується на аналізі її продуктів – дитячих пісень, інструментальних п'єс, варіацій та ін. – на дослідженні самого процесу написання учнями власних творів, вивченні індивідуальної своєрідності особистості дитини, спостереженні впливу різноманітних навчальних ситуацій, на формування і розвиток творчості.

У процесі музичної діяльності школярів творчість може проявлятися в різних формах. Видатний музикант і педагог Б. Яворський [53] вказував на такі форми прояву дитячої творчості, як хорове, інструментальне і диригентське виконавство, слухання музики, її критична оцінка, літературні і художні ілюстрації до прослуханих інструментальних творів і, зрештою, безпосереднє, індивідуальне і колективне створення музики.

На розвиток дитячої музичної творчості благотворно впливають багато факторів. Творчість, як і інші види музичної діяльності передбачає достатній рівень розвитку основних музичних здібностей. Видатний психолог Б. Теплов зазначає, що

ядро музикальності утворюють три музичних здібності: ладове чуття, здатність до слухового уявлення і музично-ритмічне чуття.

Великі виховні можливості, що криє в собі активна музична діяльність, посправжньому можуть бути реалізовані за певних умов. Головна з них – творча спрямованість всіх форм музичного виконавства школярів.

Виконання музики – одна з найдійовіших форм музичного розвитку школярів. Співаючи в хорі, граючи на музичному інструменті, учень активно включається в процес музикування, під час якого розвиваються його здібності, виховується художній смак.

Особливого значення для продуктивної музичної творчості набуває оригінальність задуму і знайдення відповідних йому нових засобів музичної виразності. У комплексному розвитку музичних здібностей основна увага приділяється формуванню музичних слухових уявлень, оскільки ця здібність є ядром пам'яті та уяви.

Фізіологічною основою уявлень є оживлення у корі мозку раніше утворених тимчасових зв'язків. Коли подразник вже перестає діяти на мозок, його образ зберігається у вигляді слідів цього впливу, які у певних умовах можуть поновлюватись, комбінуватись, створюючи передумову для творчої діяльності. Завдяки наявності уявлень людина здатна оперувати образами предметів і явищ при їхній відсутності [12, с.302].

Психологія стверджує, що у людини переважно розвивається той вид уявлень, який пов'язаний з більшою кількістю сприйнять цього ж виду й з виконанням діяльності. Музично-слухові уявлення виникають у процесі музичної діяльності і є результатом перероблення слухових вражень. Хороший музикант має певний запас загальних уявлень тих чи інших мелодичних і гармонічних послідовностей, ритмічних малюнків та ін. Здатність уявляти музичний матеріал – є одним з основних компонентів музичного слуху, а оскільки це найголовніша музична здібність, що відрізняє музично обдаровану людину від будь-якої іншої, то в комплексі музичних здібностей розвиток слухових уявлень відіграє дуже важливу роль.

В музичній творчості чуттєвий фон є ведучим для роботи уяви композитора, який перетворюється його уявою в звуковий музичний образ. Для уяви характерна розвинута асоціативність, вона викликається життєвими враженнями і включається в створення художнього образу.

Уява – та інтелектуальна сила композитора, яка здатна синтезувати його творчі здібності: пам'ять, мислення, ціннісні орієнтації. Уява поділяється на головні види: сприймаючі, які знаходяться в залежності від сприйняття і прив'язані до зображення конкретної ситуації; фантазуюча уява, яка опирається на матеріал дійсності, але здатна створювати образні моделі, які не мають до реальності прямої аналогії. У всіх видах музична ідея виступає як тотожність внутрішнього уявного образу і його реального здійснення. У процесі музичного виховання дитина проходить кілька етапів формування музичних уявлень: впізнавання, відтворення, довільне оперування наявними уявленнями, розчленування образу, що зберігся, виділення окремих компонентів: включення їх у нові комбінації, створення на їхній основі нових образів [17, с 124].

Можна стверджувати, що дитина зможе включитись у творчу діяльність, як тільки вона навчиться відносно вільно оперувати музично-слуховими уявленнями. Щоб підготувати дітей до вільного використання уявлень, необхідного для успішної роботи, педагог працює з дітьми не лише над удосконаленням навичок відтворення мелодій, а й над умінням розчиняти готові музичні образи і з розчленованих елементів комбінувати нові.

Отже, дитячій творчості повинен передувати підготовчий період, коли у загальному комплексному розвитку всіх музичних здібностей передусім формуються і збагачуються музичні уявлення.

Художній талант виявляє активність уявлення, спостереження, мобільність пам'яті, емоційне сприймання і т.д., але усіх якостей недостатньо, щоб охарактеризувати вмісткість і об'єм таланту, якщо відсутня продуктивна інтуїція.

Талант – це самовираження, але далеко не кожне самовираження талановите.

Такі автори, як І. Волков, М. Сапунов в термін «талановитий» вкладають такі ознаки, як наявність високої ступені здібностей до будь-якої діяльності, наявність

вираженого творчого витоку, початку і природних даних і вроджених якостей. Талановита людина є одночасно обдарованою, але не кожна обдарована може бути талановитою. Причиною цього частіше всього є відсутність в структурі обдарованості творчих задатків, лише в пізнавальних здібностях або не відповідає умовам розвитку особистості і, на кінець, слабкі вольові якості.

Наукою поки що не сформульовані чіткі критерії таланту, не знайдені специфічні параметри, які відмічають творчий мислительний процес від нетворчого.

Д. Говорун відмітив, що з психологічної точки зору не існує перешкод між заурядною людиною і генієм, і що ділити людей на творчих і нетворчих не можна. Кожна людина володіючи певною творчою потенцією, по-своєму талановита, але параметри прояву таланту залежать від багатьох факторів; як соціальних, психофізіологічних, так і генетичних. Вроджена здатність людини являє собою тільки потенційну можливість, яка при несприятливих умовах може залишатися нереалізованою. Одна з основ розвитку творчих потенцій складає стійку оціночну вибраність, оригінальність пошуку і прогнозування [12].

Будь-який професійний творець володіє своїм особистим строем мислення і, чим він талановитіший, тим більше концентровано проявляється його внутрішній світ. Неправильно було б порівнювати талант з професійною умілістю. Наприклад: високий рівень розвитку технічних умінь у музиканта приймають іноді за обдарованість. Коли ми говоримо про музичну обдарованість, потрібно спочатку звернути увагу не тільки на комплекс спеціальних здібностей: пам'ять, слух, відчуття ритму, форму і таке інше, але і на скрите в глибині людської психіки те індивідуальне, що виявляє обдарованість не стільки фізіологічною характеристикою, скільки духовністю. Обдарована талановита людина не піде протореним шляхом, а завжди буде шукати щось нове, оригінальне.

Щоб людина могла сприймати красиве в області слухової і зорової, вона повинна спочатку сама навчитись творити. В самий ранній період розвитку музики імпровізація була єдиною формою музикування. Головна роль в музичному виконавстві зберігалась на протязі багатьох століть, пройшовши ряд етапів. Професійні імпровізаторські навички процвітали задовго до виникнення музичної

культури. Відомо, що в музичних культурах позаєвропейських народів імпровізація виконує важливу функцію, з'являючись в різноманітних формах.

Імпровізація – найдавніший і найдемократичніший вид музичного мистецтва, який існував протягом віків [29, с.206]. Імпровізація була основою творчості виконавця.

Імпровізувати, а значить розвивати свої творчі нахили, здатна практично кожна дитина. Загальноосвітня школа має для цього необмежені можливості. Тут застосовуються найрізноманітніші форми і методи навчання. Імпровізація є найдоступнішим і природним видом творчої музичної діяльності школярів [7, с.101-102].

Розвиток творчості й самовиявлення школярів у процесі занять музикою можливе лише тоді, коли вони активно засвоюють знання, оволодівають навичками художнього сприйняття, набувають певного виконавського досвіду, вміння самостійно оцінювати музику. Важливою вимогою є розвиток у них здатності вслухуватися в музику і, поряд з цілісним сприйманням твору. Розрізнити засоби музичної виразності, зображальні моменти тощо. Цьому сприяє така методика слухання музики, при якій учням не повідомляли назви твору, не вказують характер, а спонукають їх до самостійних висновків.

Методика розвитку музично-творчих здібностей школярів, незалежно від рівня їх музичного і творчого потенціалу передбачає засвоєння музичних знань не тільки шляхом дидактичного методу пояснення і спеціального тренування в процесі розвитку музичних здібностей, а також через самостійний, відносно інтуїтивний пошук нових знань за допомогою цілеспрямованого педагогічного непрямого керування під час спільної з учителем творчої діяльності. Учитель, створюючи сприятливий мікроклімат за допомогою проблемних творчих завдань, комплексу прийомів емоційного впливу в процесі спілкування, керує відносно інтуїтивним на перших етапах творчим процесом школярів. У цьому випадку нові відомості про музику краще сприймаються і запам'ятовуються, а засоби музичної виразності як такі, що знайдені самостійно, є вираженням цілої музичної думки.

Перше завдання – спрямоване на пробудження в учнів інтересу і залучення їх до творчої музичної діяльності, ознайомлення з темпом, динамікою, штрихами;

Друге завдання – передбачає виховання у школярів чуття ладової стійкості;

Третє завдання – сприяє виробленню вміння розрізняти жанрові особливості музики і розвиває відчуття колориту музичної мови;

Четверте завдання – знайомить школярів із складнішими музичними побудовами і поліфонічним викладом музичної думки.

На перших етапах прилучення школярів до творчої діяльності найефективнішим спосіб показ імпровізованого вирішення створеної емоційної ситуації в ході аргументованого роз'яснення або проблемного викладу. Вчитель розповідає і показує, як можна творчо підійти до вирішення завдань. Спочатку він ставить перед собою завдання і сам вирішує його, намагаючись разом з учнями аналізувати основні моменти власної імпровізації.

На наступних етапах акцент активності поступово переноситься на учня. Завдання цього типу побудовані з урахуванням прийому «підказки», яка спрямовує творчу діяльність частково-пошукового характеру. Такий прийом «запитання-підказка» допомагає включитися у творчий процес і стимулює активність школярів. Наприклад, учитель імпровізує нескладну мелодію, даючи учням можливість закінчити її.

Своєрідною основою розвитку творчої активності учнів можуть бути їхні можливості вільної вокальної імпровізації. А важливим фактором є ті природні умови, в яких діти найбільш розкуто, невимушено і повно виявляють свій внутрішній потенціал.

Вокальна імпровізація є найдоступнішим і природним видом творчої музичної діяльності школярів. Це осмислений вид художньої творчості, при якому твір складається безпосередньо у процесі виконання. Використання імпровізації як органічної частини педагогічного процесу дає позитивні результати у навчанні й вихованні, а саме: дозволяє встановити емоційний контакт з музикою, розвинути фантазію школярів, музично-слухові уявлення і викликати ефект самовираження і

самоутвердження. Це розширює музичний кругозір школярів сприяє використанню засобів музичної виразності [45, с.190].

Опорними засобами музичної виразності є: темп, динаміка, характер і рух мелодії – найдоступніші з тих, що вивчаються у процесі творчої діяльності.

Учні, які навчаються в музичній школі мають певний музичний досвід, навички імпровізації, можуть створювати нескладні мелодії. Школярі імпровізувати мелодії на віршований текст, складати ритмічний акомпанемент до пісні та ін. Поряд із вправами в творчості гамофонної музики залучати до виконання завдань з використанням елементів поліфонії в яких одночасно звучали два (і більше) самостійних голоси. Існують необхідні передумови для втілення в практику загальноосвітньої школи систематичних занять з поліфонії (слухання, хорове виконання, гра на музичних інструментах, композиція). Учні здібні продовжити почату педагогом мелодію, імпровізувати музичну відповідь, здійснювати елементарні варіанти ритмічного акомпанементу.

Дуже часто творчому розвитку дитини заважає страх перед можливими помилками. Це стримує її потяг до творчої діяльності. Звичайно, швидко навчитись імпровізувати неможливо. Лише планомірне і цілеспрямоване розв'язування однієї чи двох простих імпровізаційних вправ згодом принесе успіх. (Не слід добирати ці вправи, розраховуючи на сильних учнів, оскільки інші діти не справляться з завданням і стануть пасивними спостерігачами).

Під час проведення музичних занять з школярами доцільно використовувати емоційно-образні педагогічні ситуації – сукупність різних життєвих сюжетів, які вчитель пропонує школярам (зовнішній компонент ситуації) та емоційного відгуку дітей на ці сюжети (внутрішній компонент ситуації). Емоційно-образна ситуація є підготовчим етапом, що настроює дітей на творчий процес; вона спонукає їх до пошуків образно-емоційного розв'язання завдання, закладеного у ситуації, забезпечує вибір учнями нового способу виконання дії шляхом добору необхідних засобів музичної виразності. Залежно від характеру запропонованого дітям життєвого сюжету та їхнього емоційного відгуку на цей сюжет, можна виділити три типи емоційно-образних ситуацій: вербальну, музично-перцептивну і зображально-

ілюстративну. Вербальна ситуація створюється шляхом розповіді-запитання, що стимулює образно-емоційну розповідь – відповідь, і в свою чергу використовується як матеріал для вокальної імпровізації.

Спільним для всіх типів ситуації є створення в учнів певного настрою урочистого, схвильованого, ліричного, веселого, ображеного, стурбованого, іронічного на основі якого виникає дитяча імпровізація. Використання імпровізацій як органічної складової педагогічного процесу відкриває великі можливості для навчання і виховання дітей. Багатоплановість учнівських імпровізацій допомагає встановити емоційний контакт з музикою, розвиває здібності уявляти, фантазувати, викликає ефект самовираження і самоутвердження. Зображально-ілюстративні ситуації найпродуктивніші щодо музичної імпровізації. Це пояснюється тим, що дитяча образотворча діяльність зрозуміла й близька учням, а також тим, що завдяки яскравій наочності викликає оригінальне тлумачення її змісту.

Використання емоційно-образних ситуацій є ефективним засобом творчої активізації школярів, формування навичок імпровізації. Звичайно, результати з'являються не одразу. Саме від майстерності та винахідливості учителя залежить ефективність і продуктивність впровадження цієї методики проведення музичних занять.

Творчий розвиток музичних здібностей позитивно впливає на розвиток внутрішнього музичного слуху. Набувши навички вокальної імпровізації, учні, оцінюючи створені мелодії, часто висловлюють незадоволення ними і хочуть створити новий варіант, в уяві відбираючи найкращу імпровізацію. Цей складний і важливий процес активно сприяє розвитку внутрішнього слуху в процесі імпровізації стимулює активний розвиток музичної пам'яті в процесі творчої діяльності.

Розвиток творчості й самовиявлення дітей у процесі занять музикою можливий лише тоді, коли учні активно засвоюють знання, оволодівають навичками художнього сприйняття, набувають певного виконавського досвіду, вміння самостійно оцінювати музику. Значення тих знань, які засвоюються шляхом творчості, осмислення імпровізаційних знахідок у процесі спільної творчої

діяльності учителя і учнів є самостійним шляхом засвоєння музичних знань і необхідним етапом творчого розвитку дітей.

Школярі, це люди, світогляд яких формується. Їхні потреби, смаки, кругозір ще тільки визрівають і визначаються. Людський характер багатогранний. І те, яким буде становлення цієї нової людини, чи зможе вести за собою, дуже багато залежить від уміння педагога допомогти розкрити в учневі його талант, геніальність, розвинути інтуїцію, фантазію, імпровізацію; взагалі вийти широкими кроками у великий прекрасний світ музики.

2.3. Використання творчих завдань на уроках музичного мистецтва

Розробка нових педагогічних технологій у навчанні і вихованні на сучасному етапі розвитку освіти викликана соціальним замовленням суспільства школі, що пов'язано з необхідністю формування естетично й емоційно розвиненої творчої висококультурної особистості засобами мистецтва.

Особлива відповідальність покладається на уроки музичного мистецтва, де педагогічні прийоми, спрямовані на забезпечення єднання емоційного й раціонального в навчанні, значно підвищують ефективність розвитку творчої особистості. У навчально-виховній роботі мають використовуватись:

1) творчі завдання, що сприяють розвитку ритмічного відчуття, ладового звуковисотного й інтонаційного слуху, художньо-образних уявлень під час гри на дитячих музичних інструментах. виконавських здібностей;

2) творчі завдання художньо-естетичної спрямованості, виконання яких впливає на формування і розвиток якостей і властивостей творчої особистості, а саме: художнього сприйняття, уявлення, оригінального, асоціативного мислення, емоційно-почуттєвої сфери.

Виконання творчих завдань художньо-естетичної спрямованості передбачає комплексне використання таких видів мистецтва, як музика, література та образотворче мистецтво. Така організація навчання допоможе подолати односторонність і фрагментарність мислення, емоційну збідненість, які викликані роз'єднаністю художньо-естетичних предметів [28, с 15.16].

Розвиток творчої особистості, її якостей і властивостей має здійснюватися на основі інтенсивного оволодіння знаннями, уміннями і навичками, тобто одне

повинно сприяти інтенсифікації іншого. Тільки наділивши учнів певним мінімумом загально-професійних знань, можна говорити про самостійне створення ними різноманітних оригінальних творчих доробків. Тому в навчальному процесі вчителів необхідно використовувати творчі завдання.

Педагогічний експеримент проводився в школі №2 м. Калинівка на учнях 3 та 5 класів.

Музичні заняття, які спонукали до творчої активності були організовані з: застосуванням так званої вільної спонтанної творчості та перенесенням головного акценту на керовану творчість, тобто на творчість з обмеженою свободою діяльності [5, с. 43-44].

Творчу роботу учнів було організовано як спонтанно вільну діяльність. Хоч організація музичних занять і передбачала певний порядок, але не обмежувала свободи діяльності дітей. Метою уроків було створення дітьми пісень. Робота проводилась з учнями третіх класів. На I етапі головна мета – творення ритму. Ритм – засіб музичної виразності (часової й емоційної). У широкому розумінні музичний ритм розвиває загально-динамічні і моторні способи передавання емоцій: радості, суму, тріумфу, веселощів, незадоволеності сприяє формуванню емоційної культури дітей, доводить важливість ритмічної імпровізаційної діяльності [30].

Основою творчої діяльності була гра в «луну». Умови гри – відтворення фрагмента ритму, запропонованого вчителем. Спочатку під час гри значна група дітей не могла відтворити навіть простих ритмічних рисунків. З часом ця група стала меншою. Пізніше перед дітьми було поставлено таке завдання: розпочнемо гру даним «відрізком» ритму, який усі повторюють; пізніше учень, якого назве вчитель, проплескає свій ритм, а луною відповість весь клас. На наступних заняттях «читали» з учнями з дошки заздалегідь записані ритмічні схеми і ставили перед ними нове завдання: придумати текст до окремих двотактових відрізків ритму. Результатом описаної творчої діяльності були конкретні двотактові слова – ритмічні відрізки. Їх пізніше використали в конструкції довгих восьмитактових ритмічних фрагментів.

Як свідчить аналіз цієї діяльності, учні найчастіше пропонували не складні

ритмічні рисунки.

Метою наступного творчого завдання було створення вірша на будь-яку тематику. Свободу творення тексту обмежувала восьмитактова ритмічна будова, а вірш треба було підписати під нею.

В останньому циклі музичних занять учні повинні були створити мелодію до готових ритмізованих прикладів. Народжувана мелодія – результат взаємодії емоційно-образної та інтонаційної сфери єдиного творчого процесу. Інтонація – важлива властивість музики, що відображає її функціональність і процесуальну природу, водночас, це – важливий компонент людської мови. Тому зв'язок музичного і літературного мистецтва лежить в основі мелодизації віршованих текстів.

Для розвитку почуття ритму було запропоновано учням гру «Музичний перекладач». Спочатку учні добирають до заданого ритму назву будь-якої рослини, тварини, літературного або пісенного героя і, виразно декламуючи, передають його ритмічний характер і записують певними символами – знаками, пробують виконати його на інструменті. Це завдання можна проводити як гру-естафету, де кожний окремий елемент творчої дії діти виконують по чергові. Конкурсний характер гри-естафети значно активізує учнів, стимулює потребу у самовираженні, вияві фантазії, винахідливості, спонукає до дружньої підтримки учасників гри заради досягнення колективного успіху (Додаток А.).

Для виявлення розвиненості відчуття відомих дітям ритмічних одиниць, їх уявлень про темп як засіб виразності пропонувалося скласти власний твір (оповідання) і передати його за допомогою музично-ритмічного супроводу. Окремі завдання, в основі яких музично-ритмічні рухи, дозволили мати уявлення про відчуття динаміки твору. Так, імпровізуючи танець квітів за допомогою викликаних керівником асоціацій (квітка росте, розквітає, тягнеться до сонця, раптово гнеться від вітру), діти намагаються передати динамічні зміни в музиці.

Під час виконання творчих завдань можна зафіксувати швидкість і адекватність реакції дітей на зміну музичного звучання або точність відтворення ними художнього образу. Однією з найефективніших і найдоступніших форм

музичної роботи з школярами є елементарне музикування на музичних інструментах. Цю форму я застосувала з учнями п'ятих класів з врахуванням природних даних та особливостей музичного розвитку кожної дитини. Найдоцільніше застосувати її з дітьми, що мають музичну освіту, тобто навчаються на різних інструментах в музичній школі. Також необхідно враховувати наявність інструментів у школі. Ми використовували фортепіано, сопілку, трикутник, маракаси. На ударних інструментах можуть грати учні без музичної освіти.

Під час гри на музичних інструментах учні імпровізували власні ритми та мелодії, творили колективно, добирали акомпанемент до виконуваних творів, грали нескладні п'єси та пісні.

Творчі завдання, зокрема співацькі та інструментальні імпровізації, допомагають учням глибше усвідомити значення різноманітних засобів виразності в створенні певного характеру музики, її емоційного колориту. Для цього потрібні сприятливі умови гри, фантазії, невимушеності.

Шлях формування естетичної свідомості починається для учнів перш за все із накопичення різноманітних естетичних вражень. Важливою умовою для естетичного виховання музики являється розвинутий музичний слух.

Методика активного творчого музикування, що включає в себе велику кількість завдань і робіт стимулюючих самостійну дитячу творчість широко використовується на практиці. Цей шлях дуже довгий з самого початку, бо всі елементи музичної мови пізнаються учнями тільки в процесі творчого досвіду, на основі якого діти виводяться на рівень узагальнення того чи іншого музичного явища. Такий метод дозволяє приміняти велику кількість музично-дидактичних ігор з використанням з перших уроків музичних інструментів по типу орфівського оркестру, що насичує самі заняття звучанням музики у власному дитячому виконанні. Все це стимулює і активізує учнів на музичних заняттях. По мірі накопичення практичного досвіду виявляється наявність залежності між загальним рівнем і методами, методичними принципами музичного виховання і навчання. Метод активного творчого музикування сприяє розвитку у дітей мислення, пам'яті, уваги, вчить їх самостійності в самому процесі навчання.

Використання музичних інструментів не виключає співу. Співи і музикування розв'язують основне завдання музично-естетичного розвитку школярів. Гра на музичних інструментах сприяє формуванню звуковисотного слуху і активно впливає на дитячий голосовий апарат у цілому.

Значення музикування дуже велике, а саме:

1. Музикування розширює сферу практичної музичної діяльності школярів.
2. Воно сприяє розвитку творчого мислення.
3. Музикування дає можливість залучити до активних дій дітей, що не мають музичної освіти (гра на ударних інструментах).
4. Музикування сприяє формуванню й розвитку основних музичних здібностей школярів: ладового і музично-ритмічного чуття, музично-слухової уяви.
5. Воно сприяє розвитку гармонічного, поліфонічного, тембрального, динамічного слуху.

Використовуючи гру на музичних інструментах здійснюється інструментальне навчання школярів.

Залежно від успішності та інтересів учнів вони включались у різні ансамблеві групи, переводились з однієї групи в іншу (більш складну, що вимагає музичної підготовки і розвинутого чуття ритму, кращого володіння інструментом).

Постійно вводились завдання, виконання яких сприяє розширенню музичних уявлень та вмінь учнів. Необхідно урізноманітнювати творчі завдання. Охарактеризуємо деякі типи завдань.

I. Для розвитку ладового, звуковисотного та інтонаційного слуху.

1. Створити мелодію імені. Кожен учень до свого імені добирає мелодію.
2. Імпровізація:
 - а) у діалогах. Учням пропонуються вірші, у тексті яких є діалог, який необхідно озвучити;
 - б) у створенні музичних фраз, певних у своєму виразному змісті.

Початок мелодії вчитель імпровізує сам на склад “льо” або “ля”. Учням необхідно продовжити музичну фразу. До роботи зможе підключитись цілий клас. Таким чином, з'явиться музичний “ланцюжок”.

в) на даний вчителем невеликий текст пісні, яка учням невідома.

Після цього вчитель показував, як ця пісня звучить у того чи іншого композитора.

3. На засвоєних ступенях ладу складали мелодію ритмованих раніше слів або виразних за своїм образним змістом фраз.

4. Передати характер і засіб виконання запропонованої музичної мініатюри, де є яскрава зміна ідейно-емоційного змісту.

5. Знайти для кожної музичної фрази свою інтонацію (прохання, розповідь, сум, радість, впевненість, спокій) або придумати ритмічно-інструментальний супровід, побудований на її характерних інтонаційних зворотах.

II. Для розвитку тембрового чуття.

Передати ритмічний мотив придуманих слів, який би відбивав образний зміст слова на різних інструментах (“Зірки сяють” – на трикутнику, найвищі ноти сопілки, фортепіано, “В бій ішли солдати” – пунктирний ритм контрабаса, фортепіано).

III. Для розвитку художньо-образних уявлень і виконавських здібностей.

1. Проілюструвати оповідання, вірш, історію музично-шумовим супроводом, що включало б певний ритмічний малюнок. Це завдання можна проводити, звертаючись до текстів пісень, які потім розучуватимуться на уроці.

2. Скласти на сопілці звуки карпатської трембіти, на трикутнику відобразити дощ, сльози.

Це завдання пропонувати під час вивчення теми “Інтонація”, що допоможе учням зрозуміти, які інтонації зображують різноманітні звуки, шуми, явища навколишнього світу, а які виражають настрій, почуття і думки людини.

3. У ситуації “коли б я був композитором” визначити виражальні засоби для передбачуваного твору (наприклад, “Сумний настрій”, “Грім”, “Прогулянка”) і зобразити за допомогою музичних дитячих інструментів.

Назва передбачуваного твору, яка пропонується вчителем, має визначитись темою конкретного уроку і чверті.

Це завдання можна проводити під час вивчення музичних виражальних засобів: темпу, тембру, ритму, динаміки.

IV. Для розвитку творчого сприймання музики.

Визначити характер звуковедення, ритму, темпу (полька, вальс, колискова, марш) та підкреслити його інструментальним супроводом.

Особлива увага приділялась накопиченню музичних і позамузичних вражень, що мають здійснюватись у найрізноманітніших формах роботи: на уроках, концертах, під час відвідування виставок, у спілкуванні з природою. При цьому повинна використовуватися різна класична сучасна і народна музика. Вчителю необхідно керувати процесом нагромадження вражень, оскільки враження учні отримують із різних джерел, які не завжди є педагогічно цінними. Вчитель має постійно звертатися у своїй роботі до найкращих зразків мистецтва.

Таким чином, розширення художнього кругозору має йти всіма інформаційними каналами. Це сприятиме формуванню і розвитку творчої особистості, а також розвитку мотиваційної сфери дитини.

У міру оволодіння знаннями і формування певних умінь та навичок, рекомендуємо поступово включати в процес навчання творчі завдання художньо-естетичної спрямованості, які мають бути:

1) комплексними, тобто охоплювати такі види мистецтва, як музика, література, образотворче мистецтво;

2) багатофункціональними, тобто не тільки забезпечувати досягнення поставленої дидактичної мети, а й сприяти формуванню та розвитку якостей і властивостей творчої особистості;

3) портативними, тобто не потребувати для свого виконання великих часових затрат і не бути “прив’язаними” до певного програмового (навчального) матеріалу;

4) незвичними і новими за своїм змістом.

Як на початку роботи з дитячим колективом, так і на завершення певних змістовних етапів музично-виховного процесу були впроваджені конкурсно-ігрові програми «Мандрівка в музичну країну», «Музичний каламбур» та ін., які дозволили зробити висновки і мати цілісне уявлення про результативність музично-естетичної діяльності дітей, досягненні успіхів. Комплекс творчих завдань, конкурсів, різних за своєю цільовою орієнтацією та змістовим спрямуванням,

складав основу цих програм і давав можливість простежити динаміку змін у розвитку музичних здібностей кожного учня, ступінь його активності у різних видах діяльності.

«Конкурс знавців» сприяв виявленню набутих знань з музичного мистецтва; конкурс «Художня майстерня» (малюємо, розповідаємо музику) був виявом художнього бачення музики; конкурси «Нумо відгадай» (музичні ребуси, кросворди, загадки) демонстрували здатність до активного мислення; «Музична естафета» розкривала вміння і навички музично-творчої діяльності.

Ми виходили з того, що творчі можливості дітей повніше розкриваються у невимушених захоплюючих ситуаціях. Ці заходи відрізняються особливою яскравістю, супроводжуються емоційними переживаннями учнів, відчуттям радості. Сама поведінка школярів, їхня надзвичайна активність, з якою вони виконували всі дії, є виявом захоплення, задоволення, зацікавленості творчістю, свідченням сформованого інтересу та потреби у подальшому спілкуванні з музикою.

Педагогічна цінність творчих завдань полягає в тому, що в комплексі з іншими видами вони сприяють реалізації основних завдань розвитку учнів:

- освітніх (вводяться нові поняття, закріплюються уявлення про жанри, поглиблюються знання про музичні інструменти, народну музику, її зв'язок з професійним мистецтвом);

- виховних (у різних видах музичної діяльності активізуються почуття колективізму, любові до народної творчості, співпереживання);

- розвитку вмінь (відчуття ритму в процесі руху, гра на інструментах, усвідомлення емоційного впливу музики, почуття музичної форми, уявлення про його зв'язок з ідеєю твору, творчих здібностей, естетичне сприймання музичного мистецтва і навколишнього середовища).

Найдоцільніша форма постановки творчих завдань – створення ігрової ситуації, оскільки можливості учнів повніше розкриваються у цікавій невимушеній обстановці.

Творчі завдання дають змогу визначити рівень розвиненості музичних здібностей (відчуття ладу, ритму, музичної форми, тембровий, мелодійний та

гармонічний слух) і водночас вони сприяють активізації розвитку комплексу цих якостей. Виконуючи творчі завдання, діти виявляють не тільки вміння сприймати ті або інші ладові співвідношення, чисто інтонувати, а й демонструють можливість використання здобутих знань у своїй спробі творчості.

Атмосфера, що супроводжує процес творчості може або спонукати до творчої активності учнів, або притупляти її. Щоб уникнути невдач у формуванні творчих музичних здібностей, учителям слід пам'ятати кілька практичних порад, які сформулювались в результаті досліджень.

1. Створити учням максимально-сприятливі умови для експерименту. Не оцінювати вдалих чи невдалих проб.

2. Ставитися з повагою до думки дитини. Не висміювати невдалі експерименти.

3. Використовувати у своїй практиці винахідливі, неординарні дитячі думки, ідеї або створені учнями твори. Підкреслювати, що вони цікаві і становлять інтерес.

4. Заохочувати учнів до пошукової діяльності.

5. Прагнути сформувати в учнів відповідну самооцінку, щоб вони самостійно могли оцінювати свої музичні думки.

6. Підтримувати творчі нахили дитини, зокрема, коли її діяльність не дає очікуваних результатів. Допомогти дитині подолати розчарування, підкреслюючи, що труднощі тимчасові.

Отже, основою творчості є розуміння того, що кожна дитина має в собі паросток, що пробивається до пізнання світу, а умовою творчості є повага до нього. Діяльність вчителів, які не розуміють цієї істини, не враховують пізнавальних можливостей дитини, обмежують свободу її активності, приводить до зниження рівня розвитку творчих здібностей школярів.

Розробка ефективних методик, що дозволяють суттєво впливати на творчий розвиток кожного учня, підтримка творчих нахилів учнів, заохочення до творчості повинні обов'язково бути присутніми на музичних заняттях.

ВИСНОВКИ

Орієнтація навчально-виховного процесу на розвиток творчих здібностей особистості – це одвічний гуманістичний принцип. Реалізація гуманістичного ідеалу в процесі розвитку суспільства пов'язана з активізацією творчих начал в кожній людині. У зв'язку з цим особливого значення набуває розробка моделей таких психолого-педагогічних технологій навчання, які б найбільш повно розкривали і розвивали потреби і здібності учнів, що забезпечують їх різноманітну творчу діяльність.

В сучасних умовах головним напрямком в навчанні і вихованні стає естетичний розвиток особистості. Естетичний розвиток – це результат тривалої творчої роботи по засвоєнню прекрасного в мистецтві та дійсності. Естетичний розвиток повною мірою здійснюється здатністю учнів своїми силами, самостійно виразити себе, своє відношення до прекрасного в процесі творення. Великі можливості для цього надає урок музики, звичайно якщо він орієнтований на розвиток творчих здібностей учнів, формування творчих навичок.

На основі аналізу наукової літератури здійснено теоретичні обґрунтування проблеми розвитку творчих здібностей у школярів. Теоретичний аналіз дозволив визначити сутність основних понять «здібності», «Творчі здібності» та інші. Визначено, що розвиток творчих здібностей у школярів (3 та 5 класів школи №2 м. Калинівка) передбачає інтеграція різних жанрів музичного мистецтва та систему необхідних знань і умінь школярів, здобутих у процесі навчання.

Визначено основні напрямки розвитку творчих здібностей школярів, що забезпечують ефективність набуття відповідних знань, умінь і навичок розвитку індивідуальних творчих здібностей кожного учня та сприяння активізації творчого процесу в цілому.

Розроблено та впроваджено в творчих процес методичку реалізації сприятливих умов розвитку творчих здібностей школярів та розроблено творчі завдання:

- проаналізувати наукові праці з досліджуваної проблеми й узагальнити теоретичні засади розвитку творчих здібностей школярів;

- уточнити ключові поняття дослідження;
- обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчих здібностей школярів;
- визначити критерії, показники та рівні розвитку творчих здібностей;
- розробити та експериментально перевірити методика розвитку творчих здібностей школярів на уроках музичного мистецтва.

У результаті використання методів: теоретичні (аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної літератури з досліджуваної проблеми); узагальнення теоретичних та експериментальних даних, зіставлення, систематизація, класифікація, порівняння; емпіричні: аналіз документів, анкетування, тестування, педагогічне спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ювання, оцінювання. Було виявлено суттєву позитивну динаміку розвитку творчих здібностей школя уроках музичного мистецтва учнів, які працювали відрізняються найбільш високим рівнем творчої активності, вмінням оригінально інтерпретувати музичні твори, створювати власні мелодії, підбирати по слуху акомпанемент.

Розвиток творчих здібностей учнів, залучення їх до творчої діяльності, створення умов для реалізації їх творчих можливостей уберігає школярів від моральної деградації.

Отже, немає сумніву, що школа покликана розвивати творчі здібності буквально у всіх вихованців, зважаючи, звичайно, на те, що діти народжуються з різними задатками творити. Також необхідно якомога раніше виявляти обдарованих дітей і впродовж їх навчання цілеспрямовано впливати на розвиток її творчих задатків.

Важливим моментом є врахування індивідуальних можливостей учнів, повага до кожної точки зору дітей. Кожна дитина носить у собі музику спонтанну, що прагне виявитися. Якщо ми допоможемо учневі розгорнути музику, яка є в ньому, то зробимо його особистістю не тільки кращою й інтелігентнішою, а й щасливою.

Розвиток творчих здібностей учнів – це справа не одного дня, тижня чи місяця, а результат наполегливої і систематичної праці протягом року, терміну навчання в школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Асафьев Б. В. (1973). Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. М.: Музыка. 85-95 с.
2. Алиев Ю. Б. Безбородова Л. (2002). Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях. М. : Академия. 450 с.
3. Амлінська Р. С. (1981). Музичні ігри. – К.: Музична Україна. 124 с.
4. Архипенко Ф. (1988). Игра в учебной деятельности младшего школьника. №4. 4-6 с.
5. Беземчук Л. (2005). Творчий розвиток школярів засобами музичного мистецтва. 43-48 с.
6. Бодалев А. А. (1988). Психология личности. М.: Изд-во МГУ. 215 с.
7. Брылин Б. А. (1991). Музыкальная импровизация как эстетическая деятельность. [Сб. науч. трудов]. Кировоград: КГПИ. 101-114 с.
8. Волков И. П. (1982). Учим творчеству. М.: Педагогика. 312 с.
9. Выготский Л. С. (1991). Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк: [Кн. для учителя]. 3 издание. М.: Просвещение. 285 с.
10. Виготський Л. С. (2005). Педагогічна психологія. М.: АСТ. 130-140 с.
11. Грецов А. Г. (2006). Лучшие упражнения для развития креативности. М.: Педагогика. 140 с.
12. Говорун Д. И. (1990). Творческое воображение и эстетические чувства. К.: Вища шк. 302 с.
13. Гелфорд Дж. (1996). Теорія структури інтелекту: [пер. з англ.]. Київ.: Знання. 20-29 с.
14. Дорошенко Т. (2007). Розвиток творчих здібностей на уроках музики №6. 30-36 с.
15. Дидактичні ігри на уроках. (2003). №9 (березень). 9-24 с.
16. Энциклопедия психологических тестов для детей (2008). М.: Аркадия. 255-260 с.

17. Єрохіна А. М. (2001). Принципи побудови творчих занять з музики в початкових класах: [Збірник наукових праць]. Випуск 20. Частина 1. Херсон: Айлант. 124-132 с.
18. Зинченко, В. П. Мещеряков (1997). Психологический словарь. М.: Педагогіка. 480-484 с.
19. Зятямина Т. (2006). Компьютерные технологии на уроке музыки. №5. 41 – 43 с.
20. Зорин С. С. (2006). Формирование творческих способностей школьников. №3. 26-29 с.
21. Ильин Е. П. (2012). Психология творчества, креативности, одарённости. СПб. : Питер. 836 с.
22. Кабалевський Д. Б. (1981). Як розповідати дітям про музику? Київ: Музична Україна. 320 с.
23. Киричук, О. В. (1996). Основи психології. Київ.: Либідь. 255-260 с.
24. Красильников И. (2001). Цифровые технологии в музыке: педагогические и творческие перспективы. М.: Педагогика. 302 с.
25. Кульчицька Л. В. (2000). Музичне виховання в початкових класах загальноосвітньої школи. Івано-Франківськ. 80-90 с.
26. Леви М. (2015). Гениальность на заказ. Лёгкий способ поиска нестандартных решений и идей. М. : Манн. 224-230 с.
27. Лук А.Н. (1974). Психология творчества. Москва: Наука. 250 с.
28. Михайлова Л. (2005). Освітня галузь «Мистецтво» та її виховні можливості. 15-16 с.
29. Мальцев С. М. (1991). О психологии музыкальной импровизации. М.: Музыка. 206 с.
30. Науменко С. І. (1993). Психологія музичності та її формування у молодших школярів: [Навчальний посібник]. Київ. 196 с.
31. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. (2009). «Освіта України». 5-10 с.
32. Петровский А. В. (1988). Общая психология. М.: Просвещение. 193-213 с.

33. Печерська Е. П. (2001). Уроки музики в початкових класах: [Навч. Посібник]. Київ: Либідь. 290 с.
34. Пономарев Я. А. (1990). Психология творчества. М.: Наука. 240 с.
35. Рева В. (1999). Естетичне виховання школярів у процесі сприйняття музики. № 1. 3-5 с.
36. Римская Р. П. (2007). Практическая психология в тестах, или как научиться понимать себя и других. М.: АСТ ПРЕСС. 402 с.
37. Рогозина В. В. (2007). Педагогические условия развития творческих способностей на уроке. №4. 28-30 с.
38. Ростовський О. Я. (2011). Методика викладання музики у початковій школі. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан. 167-174 с.
39. Ростовський О. Я. (1997). Педагогіка музичного сприймання. Київ: ІЗМН. 280 с.
40. Ротенберг В. С. (1984). Пошукова активність і адаптація. М.: Педагогика. 30-39 с.
41. Рубинштейн С. Л. (1946). Основы общей психологии. М.: Просвещение. 385 с.
42. Рудницька О. П. (1998). Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти. К.: ІЗМН. 201 с.
43. Скудський Р. П. (1992). Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості. Київ: Вища школа. 50-64 с.
44. Сухомлинський В. А. (1987). Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. Київ: Рад. шк. 546 с.
45. Сапунов М. А. (1982). Искусство импровизации. М.: Музыка. 190 с.
46. Сухомлинський В. А. (1976). Т. 1. Духовний світ школяра. Вибрані твори: В 5 т. Київ.: Рад. шк. 380 с.
47. Теплов Б. М. (1982). Здібності і обдарованість. Психологія індивідуальних відмінностей. М.: МГУ. 130-137 с.
48. Теплов Б. М. (1985). Т. 2. Психология музыкальных способностей. Избр. тр. в 2-х т. М.: Педагогика. 302 с.

49. Титаренко С. (1993). Дитяча розвага. Українські народні пісні, забави та ігри. Київ: Музична Україна. 156 с.
50. Туник Е. Е. (2002). Психодиагностика творческого мышления. Спб.: Дидактика плюс. 40-45 с.
51. Черепковська Н. І. (2006). Виявлення та стимуляція розвитку творчого потенціалу дітей. №1. 18-21 с.
52. Шевченко Г. П. (1985). Эстетическое воспитание в школе: [Учебн.-метод. пособие]. К.: Рад. шк. 135-142 с.
53. Яворский Б. Л. Основные элементы музыки. (1923) Искусство. 194 с.

Додаток А

Гра «Музичний годинник»

Мета: закріпити знання учнів про жанри музики (пісня, танець, марш), розвивати музичну пам'ять.

Обладнання: годинник з однією стрілкою. По периметру годинника розташовані прозорі кишені, у які вкладають картинки із зображеннями символами жанрів музики.

Методика проведення гри. Лунає музичний твір. Дитина визначає, який це твір за жанром, дуже добре якщо вона впізнає назву твору, та опвертає стрілку до відповідної картинки.

Гра «Музичний магазин»

Мета: розвивати вміння визначати на слух тембри музичних інструментів.

Обладнання: магнітофон, аудіо записи звучання музичних інструментів, картки із зображенням музичних інструментів (фортепіано, сопілка, барабан, скрипка, бандура і т.д.)

Методика проведення гри. Учитель по черзі вмикає записи звучання різних музичних інструментів, а учневі необхідно впізнати який музичний інструмент продається зараз в магазині (добре, якщо учень скаже й до якої групи відноситься цей інструмент).

Гра «Аукціон композиторів»

Мета: закріплювати знання про біографію та творчість композиторів.

Обладнання: портрети композиторів.

Методика проведення гри. Учитель показує портрет композитора. Учні, щоб його «викупити», мають «роботи ставки» - називати відомості з життя, твори, характеризувати творчість, засоби виразності тощо. Хто назве більше – переможець.

Гра «Спіймаємо в долоньки»

Мета: розширити словниковий запас молодших школярів стосовно емоційно-образних характеристик музичних творів.

Методика проведення гри. Після прослуховування твору учитель описує характер, спеціально називаючи неправильні слова. Учні повинні «зловити» правильні слова-характеристики до даного твору.

Гра «Запитання – відповідь»

Мета: розвивати навички вокальної імпровізації, звуконаслідування.

Методика проведення гри. Учитель співає запитання, а учень має скласти і проспівати відповідь, або ж педагог співає початок музичної фрази, а учень має придумати її закінчення.

Гра «Чарівна музична квітка»

Мета: розвивати вміння дітей визначати характер, темп та динаміку музичного твору.

Обладнання: квітка із прозорими кишнями на пелюстках, у які вкладають предметні картки із зображенням сонечка, хмарки, дощу, маленьких та великих дзвоників, метелика, літака, ракети тощо.

Методика проведення гри. Учитель пропонує дітям уважно прослухати музичний твір та знайти картинку, яка відповідає характеру музики. Учні, прослухавши музику, вибирають картинку, вкладають в кишню на пелюстці чарівної квіточки та розповідають про характер і інші засоби виразності музичного твору.

Гра «Хороший настрій»

Мета: розвивати вміння визначати настрій музичного твору, аналізувати твір.

Обладнання: картки зеленого, жовтого та червоного кольорів.

Методика проведення гри. Учитель роздає учням по три карточки кольору світлофора: зеленого, жовтого, червоного. Діти слухають музичний твір, після слухання вчитель запитує, як змінився настрій. Діти піднімають картки, які означають: зелений колір – настрій хороший, змінився в кращу сторону; жовтий колір – настрій нейтральний, ніяк не змінився; червоний колір – настрій погіршився.

Учні розповідають, які почуття вони пережили, слухаючи той чи інший твір.

Гра «Луна»

Мета: формування та розвиток ритмічного чуття.

Методика проведення гри. Учитель плескає ритмічний малюнок, а учень повторює його за вчителем. Ритмічний малюнок можна подовжувати і ускладнювати.

Є варіант цієї гри більш складний. Вчитель проплескує ритмічний малюнок, наприклад П І І І, а учень має проплескати цей малюнок навпаки: І І І П.

Гра «Музична драбинка»

Мета: розвивати мелодичний слух учнів, чистоту інтонування.

Обладнання: комплект карток із сходами

1-а картка – намальовані три сходи вгору (попередньо)

2-а картка – чотири сходи вгору;

3-а картка – п'ять сходинок вгору;

4-а – три сходинок вниз;

5-а – чотири сходинок вниз;

6-а - п'ять сходинок вниз;

7-а – три сходинок вгору (з інтервалами, наприклад терція);

8-а – три сходинок вниз (теж з інтервалами).

Методика проведення гри. Учитель програє на інструменті різні мелодичні малюнки, учні їх впізнають і показують на картках. Також учні за другим повторенням можуть їх проспівувати.

Гра «Знайомство»

Мета: розвиток мелодичної та ритмічної імпровізації.

Методика проведення гри. Учитель вітається з класом, пропонує познайомитися у незвичайній формі – музичній. На ритмічно-мелодичну вокальну імпровізацію вчителя музики у формі питання «Як тебе звати?» діти, відповідно, повинні проспівати своє ім'я.

Гра «Склади слово»

Мета: розвивати ритмічне чуття,

Обладнання: картки з ритмічними малюнками.

Методика проведення гри. Учитель роздає картки з різними ритмічними малюнками, зазначаючи, що І – та (довгий звук), а П – ті-ті (короткі звуки). Учням необхідно скласти слова в заданому ритмі. Наприклад:

П І П І – ділі-дон, ділі-дон;

І П І І – сонечко світить;

П П І І – я їду до школи.

Гра «Дерево мудрості»

Мета: закріплювати знання про життя та творчість композиторів, прослухані твори.

Обладнання: плакат з Деревом мудрості, аркуші паперу.

Методика проведення гри. Учні слухають розповідь учителя про життя і творчість композитора, придумують запитання щодо почутого, записують їх та «вішають на Дерево мудрості». Кожен підходить до Дерева, «зриває» записку, читає, відповідає. Інші оцінюють запитання та відповіді.

Гра «Вправний музикант»

Мета: закріплювати знання нотної грамоти.

Обладнання: комплекти карток із словами, які містять склади з назвами нот (наприклад, місто, лялька, парасолька, директор і т.п.).

Методика проведення гри. Учитель роздає двом командам різні картки, учні відшуковують у словах ноти. Хто справився швидше, називає кількість нот, і їх назви. Якщо помилка – мінус один бал. Потім називає учень з іншої команди.

Додаток Б

Прийоми розвитку творчих здібностей у підлітків

Інструкція творчого розвитку

ЗОСОРЕДИТИСЯ

Все, на що ви спрямовуєте увагу, набуває в вашому житті велику силу.

Все, що ви позбавляєте своєї уваги, меркне, руйнується і зникає. Дипак Чорна

Не хвилюйся і не поспішай! Спокійно зосередь увагу на завданні.

Що треба зробити?

УЯВИТИ

Усе, що ти можеш уявити – реально! Пабло Пікассо

Фантазуй! Уявляй! Генеруй ідеї!

СТВОРИТИ УЯВНИЙ ПЛАН

Якщо ви можете це уявити, ви можете це зробити. Уолт Дісней

Дай відповіді на питання: Що це буде? Як це зробити? Які деталі? Що потрібно для того, щоб реалізувати свою ідею?

НАМАЛЮВАТИ, ЗАПИСАТИ...

Промахуйтеся, виправляйте відразу, на ходу, не стираючи, щоб малювання було живе, так би мовити кардіограма ваших міркувань. Малюйте рішуче, самовіддано – і не бійтеся помилитись. Олександр Ліванов

Бесіда робить людину винахідливою, а звичка записувати – організованою.

Френсіс Бекон

Запиш свої ідеї. Зроби позначки, схеми. Намалюй ескіз. Чітко склади план дій: Куди піти? З ким поговорити? Що і як зробити? Як презентувати?

ВИКОГАТИ ЗАВДАННЯ

В голові має бути тільки дві думки, два питання: - яке у мене завдання?- і як я буду його вирішувати? Джордж Грегорі Плітт молодший

Чітко виконуй власний план.

ПРЕЗЕНТУВАТИ

Процес творчості доставляє радості творцеві, плади творчості – радість іншим.

Ілля Шевельов

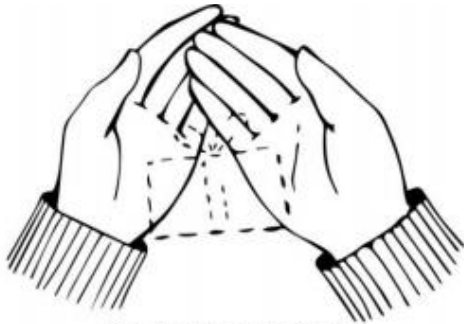
Презентуй свою ідею, або результат власної творчої діяльності (пісня, вірш, малюнок, презентація, арт-доповідь, мистецький проект, тощо)

ПАМ'ЯТАЙ

Чим більше ти будеш вкладати старання, чим більше будеш уважнішим та сміливішим у творчому самовираженні – тим скоріше тебе почують і зрозуміють!

УСПІХУ!!!

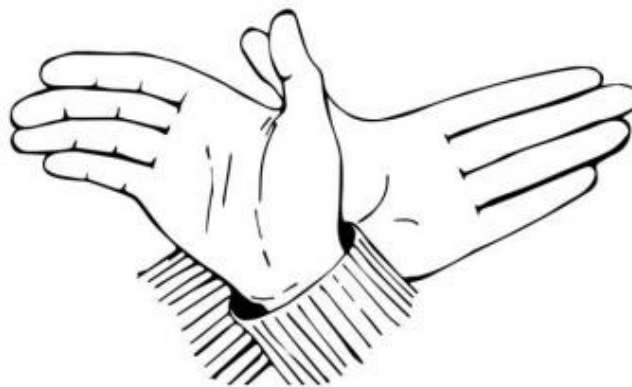
Формули мистецького настрою

Не чекай подарунку
від долі.

Обміркував усе
і дій!

Я креативна
особистість.

Є ідея!

У мене все вийде!